

TAGE TAPPER

KUMLA VANDRINGAR

ALGOT DOHLWITZ BOKHANDEL AB/KUMLA

TYPOGRAFI Gunnar Helander

KUMLA VANDRINGAR

*En samling kåserier av Tage Tapper
Med teckningar av Tore Lundborg*

KOMMANDITBOLAGET KUMLA TRYCKERI

ALGOT DOHLWITZ BOKHANDEL AB / KUMLA 1969

Innehåll

Förord	7
Kumla station	9
"Di sjösjuka municipalarna"	13
Bordsvisor och psalmer	18
Sorgliga brunn	22
På "Hea" och på "Mässen"	25
Traktens herrgård	30
Brott som lönar sig	37
Gatan man talar tyst om	42
Alla var skomakare och alla trodde på Gud	46
Att bygga bort ett århundrade	52
"Biografiskt"	57
Ett tillägg, men till en annan bok	61
Den hundra procentiga bokhandlaren	66
Litteraturförteckning	69
Personregister	70

Förord

När Dohlwitz bokhandel firade sitt trettioårsjubileum 1959 gav jag ut en bok - Böckernas Kumla – skriven av Tage Tapper. Då jag i år firar fyrtioårsjubileum som bokhandlare i Kumla, är det därför naturligt att det sker med en ny bok. Också den handlar om Kumla; en bygd som jag lärt mig trivas i och älska under alla dessa år. Att även denna bok skrivits av Tage Tapper är också naturligt, liksom att Tapper i ett kapitel har flikat in ett tillägg till den förra bokens avsnitt om Kumla i litteraturen.

Det är ett behov hos mig, att till alla bokvänner i Kumlabygden få rikta ett varmt tack för de fyrtio åren i Kumlabornas och böckernas tjänst. Det har varit en glädje för mig att få förmedla böcker till Kumlas invånare.

Låt mig till sist bara få citera ett ord av Anna Dickinson: Det är bara hottentotter och genier som kan klara sig utan böcker. Vi andra kan det inte.

Kumla i november 1969.

Algot Dohlwitz

Kumla station

Det faller sig naturligt att börja en bok om Kumla med några ord om Kumla station. Ordet är nämligen dubbeltydigt och än idag finns det gamla människor som säger att de skall åka in till "station" när de beger sig till innerstaden. Det är alltså inte till järnvägsstationen de ställer sin färd, utan till tätorten.

Hur har detta språkbruk uppkommit.

Letar man i de gamla kyrkböckerna från 1860- och 1870-talen finner man att en rad människor är skrivna under beteckningen "Kumla station". De bodde inte i någon by utan vid "station". Sedermera när samhället växte till sig fick de olika fastigheterna identitet och namngavs och så småningom preciserades en samhällsgräns. Men då hade också den omgången kyrkoböcker skrivits om.

Det gamla Kumla - Ur-Kumla så att säga – var Kumla by. Den lilla husklanen utefter landsvägen från Kyrkan och ett stycke söderut. Ännu efter skiftet sträckte den sig inte längre än till "Kors tallen",

avtagsvägen till Hällabrottet. Norrut slutade den med kyrkogården. Norr därom låg Kumlamalmen, som betecknades som Kumla bys ägor i kyrkböckerna. Före järnvägen sträckte sig detta "Kumla bys ägor" ända bort till nuvarande Leksandsgatan-Norrmalmmsgatan i norr och Kvarngatan i väster. På detta område fanns skog och kärr och efter landsvägarna någon enstaka liten stuga.

Här var marken inte så mycket värd och här hade man inte så mycket emot att järnvägen drogs fram. Så skedde också och 1862 fanns den där och det första huset inom området blev förstås stationshuset - Kumla station.

Och kring Kumla station växte upp en liten klunga hus och de som bodde där bodde vid "Station" och kallades för "stationarna" till skillnad från dem som bodde i "riktiga" byar.

Kumlabybönderna fick en ny inkomstkälla, - att sälja mark till sådana som ville bli "stationare". Det var mark som de själva inte skattade särskilt högt

som de nu fick - efter den tidens sätt att se - bra betalt för. Nuvarande gator i öst-västlig riktning Kyrkogatan -Malmgatan, Sveavägen, Johannes Kyrkogata, Hagendalsvägen, Vattugatan, Marielundsgatan, Drottninggatan, Höganäsgatan, Fridhemsgatan och Leksandsgatan är ingenting annat än gränserna mellan Kumlabygårdarnas långsträckta skiften av denna ofruktbara men för bebyggelse så lämpliga mark. Än idag ser vi Länsmansskogen såsom den ligger mellan Drottninggatan och Höganäsgatan-Vallgatan. På detta skifte ligger från öster: stadens avloppsreningsverk, stadens gamla soptipp, stadens förråd, stadens gamla grusgrop, tennisbanorna, gamla badhuset, ålderdomshemmet, Västra parken och brandstationen. Här ser vi tydligt hur skogsskiftet sticker fram här och var. Samma företeelse kan iakttagas med den s.k. Mejeriskogen, som börjar söder om Kumlasjön, finns kvar i gårdspartiet i HSB-komplexet i kvarteret Nattvakten, skymtar fram vid Tallbo vid Götgatan, på bryggeritomten mot Odengatan och finns som björkskog väster om järnvägen i kvarteret örnen.

Den gamla landsvägen Kyrkogatan-Stenevägen fanns i urminnes tid - milstenen från 1700-talet i

bebyggelsens utkant tillkom långt senare än vägen. Fram till denna landsväg drogs ett par småvägar från stationshuset och godsmagasinet – nuvarande Stationsgatan och Odengatan. Här kom de första husen, den första butiken och lite väster om stationsområdet även den första industrin - Kumla ångqvarn, grundad 1891. Nästa industri blev Kumla mejeri 1895. Båda dessa företag är nu borta, men det är att märka att de första industrierna i Kumla inte var skofabriker utan företag som förädlade råvaror från den omgivande landsbygden.

När samhället 1884 växt ut så att bebyggelsen började skapa problem (ordet miljöförstöring var inte uppfunnet på den tiden!) trädde stadsstadgorna i tillämpning. Man måste skaffa sig brandväsen, hälsovård m.m. Och år 1900 organiserades municipalsamhället fastare.

Ett märkesår var 1902, då Kumla ångqvarn elektrifierades och ett par år senare började kvarnen sälja ström till omkringboende, något man fortsatte med i nästan fyrtio år innan samhället definitivt tog över den delen av servicen.

Men nu åter till "Station". Stationshuset - det första av trä - ersattes 1900 med det nuvarande av kalksten från Yxhult. Här har

nutidens s.k. underhållsfria material ingen möjlighet att konkurrera. Sjuttio års väder och vind har inte kunnat inverka på stationshusets fasader.

I denna tid, då man lägger ned järnvägar, drar in tågturer och inte minst drar in stationer, har Riksantikvarieämbetet tillsammans med Statens järnvägar gjort en inventering av Sveriges stationshus. Man har här i tid insett, att även om järnvägarna läggs ned, kan stationshusen ha ett kulturhistoriskt värde. Det kan vara typiskt för en tidsperiod. Det kan också vara typiskt för en viss arkitekts produktion, ja - kanske rent av en arkitekts bästa verk. Det kan också

- som fallet är i Kumla - även vara ett ovanligt bra exempel på användningen av ett speciellt byggnadsmaterial. Kumla stationshus hör också till de hus, som förts upp på listan över vad som är värt att bevara för framtiden.

Stationen är det första en tågresande främling kommer till. Av den orsaken bör det nämnas först. Kring stationen växte samhället fram. Det är ännu en orsak. Stationshuset håller på att bli innerstadens äldsta hus (se sid. 54). Under många år var det Kumlabornas främsta nöje att "se på tåget". Kumla station är verkligen värd sitt eget kapitel.

"Di sjösjuka municipalarna"

Även om Kumla har stora industrier, urgamla fornminnen och en modern sporthall, är det ändå Kumlasjön som är stadens stolthet. "Närkesslätterns pärla" är kanske litet turistromantiskt uttryckt, men nog tycker Kumlabon att den lilla sjön är en pärla.

Åsikten delas inte av alla. En liten flicka på besök i Kumla, fick höra att "nu ska du få se en konstgjord sjö". Förväntningarna var uppskruvade och när man stod vid målet, dvs. på grässlätten och tittade ut över vattnet kom den avkylande repliken: - De här e' väl ingen konstgjord sjö. De e' ju bara vanligt vatten!

Och i vår danska broschyr står att man i Kumla har en "konstig sjö". Men på danska är konstig detsamma som konstgjord.

Alltnog. Många har uttalat sin beundran för dem som vågade skapa Kumlasjön - som förresten inte förrän på de allra senaste åren officiellt kallas Kumlasjön. Tidigare officiella namn var Djupadalsbadet, efter Djupadalen som åsgropen tidigare kallades.

Berit Spong skriver i Sju år i Närke (1935), då Kumlasjön var ny: "I det moderna Kumla finns ännu mycket av samma friska oförskräckthet kvar. Det liknar mer en ung partiskomakare på marsch än en resignerad filosof över skodisken. Det håller ingenting för omöjligt. Det saknade exempelvis en sjö, och det har grävt sig en sjö. Under sandåsen på vänster hand, där sophögar och potatisgröpper höllo sig i skymundan, ligger nu ett vatten, som skimrar blågrönt av kalkgruset på botten, och på sandstranden och trampolinen visar Kumlas unga generation med stolthet sitt bruna skinn, sina moderna simdräkter och sina plötsligt förvärvade badortstalanger av alla slag. Mitt samtal med en av dessa ungdomar artade sig till ett förhör, ty jag hade mycket att fråga om, som jag knappast längre minns. Men jag fick ett starkt intryck av, att jag sällan fått så rappa, klara, upplysande svar. Många tidevarv ha gått förbi i Kumla, och nu är tydligen också den tiden slut, då en lärare vid Öre-

bro läroverk ansåg sig ha rätt att hälsa alla dumhetens och tröghetens manifestationer med orden: "Du är bestämt från Kumla."

Om man tänker sig Kumla municipalsamhälle sådant det tedde sig vid 1930-talets början. Ett litet samhälle med ett par tre tusen invånare. De flesta lågavlönade i skoindustrin, - Yxhults storhetstid hade inte börjat; Kvarntorp var inte påtänkt och inte de andra industrierna heller, som Kumla idag lever av.

Och så var det depression och arbetslöshet. Och så brann skofabriken Sture en sommarmorgon 1932 och arbetslösheten "späddes på" ytterligare. Detta fattiga municipalsamhälle kläckte iden till Kumlasjön! Här - där man saknade inte bara sjö, utan också pengar - här föddes denna i och för sig egendomliga ide, att göra en konstgjord sjö i botten av en grusåsgrop. Alla kunde väl begripa att allt vattnet skulle sjunka ner i sanden och försvinna. Och dyrt skulle det bli.

Men en sjö blev det. En vacker sjö och en nyttig sjö. Hur många Kumlabarn har lärt sig simma i den sjön? Jag kan inte räkna dem alla, får vi sjunga. Och sjön skulle inte bara bli en liten göl. Nej, en ö skulle den ha och till ön skulle det gå en bro. Och sandplage att sola på och trampoliner att hoppa från och badhytter och kaffeservering

och så en amfiteater. Och idag funderar man allvarligt på att bygga ut området med ytterligare aktiviteter. Med tempererade bassänger för att göra sommaren ännu litet längre. Med riktig parkeringsplats, med restaurang och med campingplats, trestjärnig till och med.

Några namn måste nämnas i samband med Kumlasjön. Gustaf Samuelsson, Josef Johansson och Georg Nyman, ledamöter i arbetslöshetskommitten diskuterade fram iden. Gösta Nilsson från Alvesta, sedermera Gösta Nesser, ingenjör, utformade projektet, och kyrkvärden Arvid Ericsson, Kumla by, sålde marken. överlärare Josef Svensson berättar: "Jag minns i alla fall, att när Arvid Ericsson fyllde år - det var väl 50 - och hade kalas i Örebro, så höll Erik Jonsson i Ekeby tal för honom och sa: 'Det här blir rätt dyrt kalas för dej, men det gör ju inget för dej, som har en sjö att ta pengar ur, pengar som di sjösjuka municipalare har häve på dej.' Summan för marken var dock blygsam i förhållande till värdet för sitt ändamål. Det är säkert intet av nödhjälpsarbetena, som sedan spritt så mycken glädje.

"Slutomdömet är sant. Hur underliga var inte stundom sysselsättningarna under den s.k. AK-tiden.

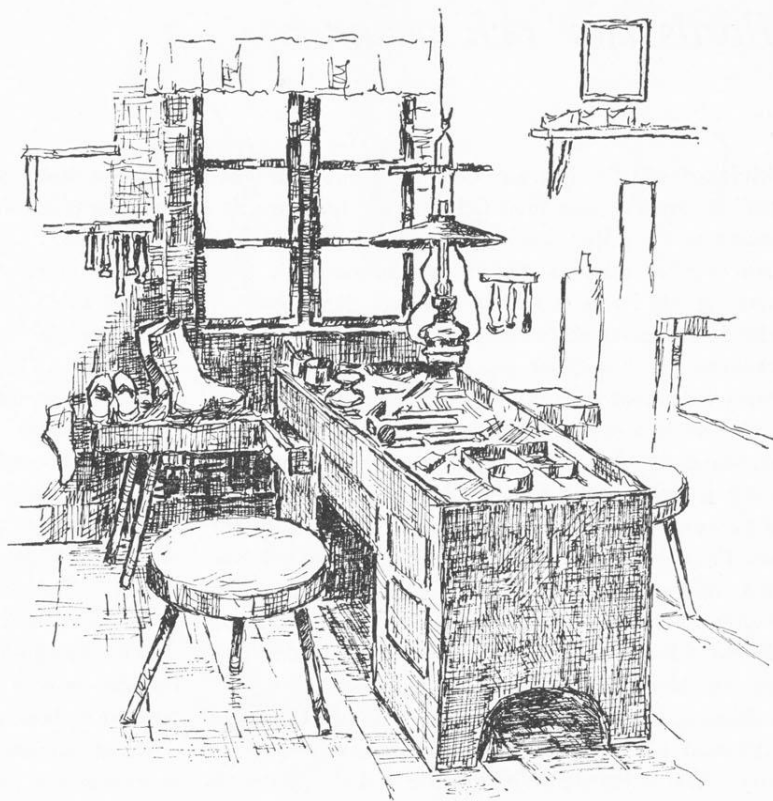
Att sitta på "slagfältet" och knacka makadam gjorde ingen "stenrik", inte ens makadamägaren.

Kumlasjön är alltså en plats där man badar på sommaren, men man åker också skridskor där på vintern. Där finns servering, kiosk, golfbana, musikestrad, skomakarmuseum, skulptur och vattenspel. Här promenerar man om kvällen, lyssnar kanske till musik vid friluftskonserterna eller till frikyrkornas sommarmöten. Här firas Valborgsmässa med tal för våren och brasa. Och dagen efter kommer förstamajfirandet med röda fanor, mässingsmusik och flammande appeller. Även Svenska flaggans dag och Folknykterhetens dag firas traditionsenligt här. Och så får man givetvis inte glömma Barnens dag. En av Mellansveriges stora festligheter, firad alltsedan 1943 med John Norlander som general. En general med enbart segrar bakom sig. Alltså oslagbar. Och nu planeras besök från vänorten Frederikssund i Danmark med en stor teatertrupp - 125 personer - för att uppföra Vikingaspelet med drakskepp på den lilla sjön.

Sett från luften är Kumlasjön som ett blankt öga liggande på den stora slätten. Och Kumlabornas ögonsten, det är den. Man inte bara samlas där till

stora festligheter, lustvandrar, badar och har sig. Dyrbara gåvor kommer "sjön" till del. Barnens dagsföreningen skänkte en av stadens få konstverk, Hans och Greta av Påskallavikskonstnären Arvid Källström. Lians club skänkte ett vattenspel, värt 50 000 kronor och en fröjd för ögat. Rotaryklubben kanske kom med den finaste gåvan, Skomakarstugan med ett färdigt litet museum över Kumlabygdens viktigaste näringsgren i mer än ett sekel. Man var ute i en lycklig stund, och lyckades verkligen samla ihop autentiska föremål av sådan mängd och sådan kvalitet, att större museer kan ha anledning att vara smått avundsjuka. Vågar man kalla det Rotarys främsta insats - hittills - i vår stads liv. Man vet ju ännu inte vilka storverk som kommer.

Sjön är vårt skötebarn. Vår stolthet. Den kommer staden att köpa in hus och riva ned enbart för nöjet att få visa sjön från Kungsvägen. Och flera hus kommer att rivas. Som Strindberg skaldar i Esplanadsystemet: "Här rivs för att få luft och ljus!" Så sjösjukan sitter allt i fortfarande. Måtte vi aldrig bli så friska att vi inte känner av den. Litet grand åtminstone!

Bordsvisor och psalmer

"Bered en väg för Herran" och "Vad ljus över griften" är psalmer som man fick lära sig i skolan. Åtminstone förr. Den moderna skolan är kanske inte lika mycket upplagd för "utantillkunskaper", men man lär väl i alla fall få sjunga dem några gånger. Här i Kumla vet nästan alla att det är Frans Mikael Franzen som har diktat dessa och många andra psalmer i vår svenska psalmbok.

Det är inte alla som vet något om Franzen. När skrivaren en gång visade en främmande skolklass omkring i kyrkan och på kyrkogården, skulle han försöka vara pedagogisk, och frågade klassen: "Vem var Franzen?" Efter en stunds förlägen tystnad hov den djärvaste upp sin röst: "Det var väl den där Kumla-Frasse det!". Det här var alltså på 1950-talet, då Evert Franssons namn "ärat flög över jorden", så det var kanske förklarligt. Och förlåtligt.

Alltnog. Frans Mikael Franzen var född i Uleåborg i Finland 1772, student i Åbo 1785, magister (doktor) 1789, universitetsbibliotekarie i Åbo, professor

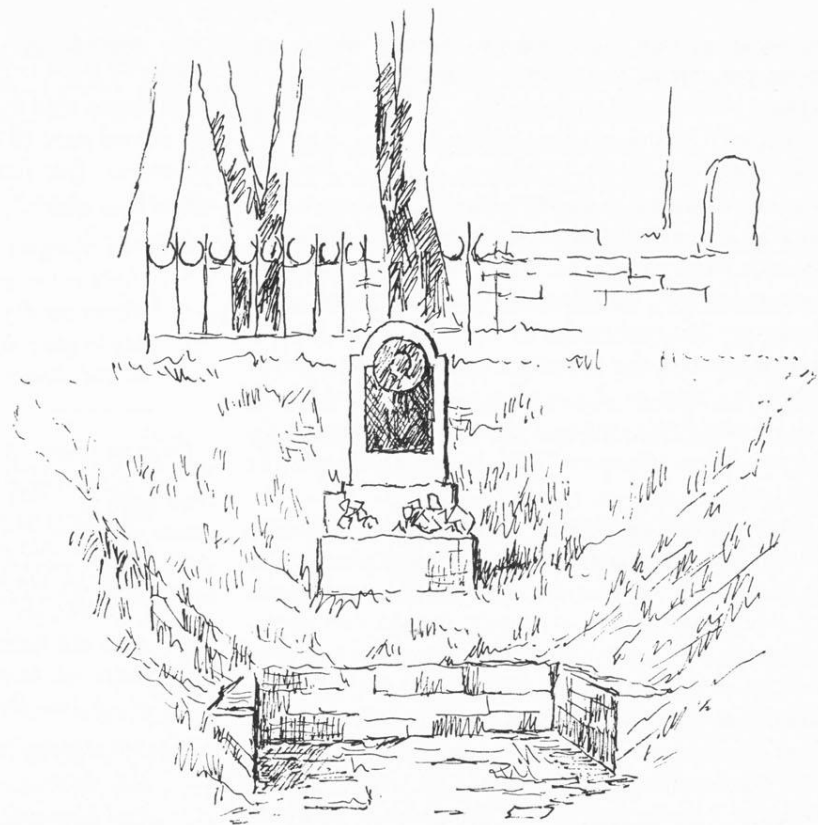
i lärdomshistoria 1798, professor i allmän historia och moralfilosofi 1801, prästvigd och kyrkoherde i Pemark 1803, kyrkoherde i Kumla 1810, kyrkoherde i Klara i Stockholm 1823, biskop i Härnösand 1831 där han avled 1847.

En lysande bana alltså. Student vid 13 års ålder, professor vid 26 år och biskop vid 59 år.

Men det är inte bara Kumla som räknar Franzen som "sin man". Besöker man Uleåborg finner man där ett minnesmärke. När det avtäcktes skrev ingen mindre än Zachris Topelius en prolog till den store skaldens minne. I Åbo betraktas han som en av de stora, och alldeles nyligen har Svenska litteratursällskapet i Finland givit ut en skrift "Frans Michael Franzens Åbodiktning".

Klara församling i Stockholm framhåller gärna att Franzen är en av deras stora präster och ett utmärkt porträtt av honom sitter i församlingens kyrkorådssal.

För att nu inte tala om Härnösand. Här finns både en minnesvård på hans grav och en staty i parken

vid domkyrkan. Och förre biskopen Torsten Bohlin gav ut en bok om sin företrädare; medan Teologiska sällskapet i Härnösand har utgivit en skrift om den unge Franzens resejournal från 1790-talet.

Kumlaborna får se sanningen i vitögat. Franzen var en mångsidig man. Han hann med mycket. Det är många som vill "dela på honom" och dra åt sig ära av hans namn. Vår egen lilla Franzengrotta skäms inte för sig. Den lilla vackra minnesvården med porträttmedaljongen försvarar sin plats. Tyvärr gjorde branden den ödesdigra dagen den 10 februari 1968 småbitar av den vackert tonande kyrkklocka där Franzen låtit gjuta in de första raderna av sin sammanringningspsalm: "Hör, herren än sin nåd dig bjuder - - -".

Men människan Franzen. Hur var han? Ja, något vet vi. Och mera kommer vi att få veta, när Kumlabygden del IV kommer med en biografi över Franzen av Maja Samzelius - Jonas talangfulla hustru. Främst bör vi dock nämna Gösta Lundströms böcker. Inte biskopen Gösta Lundström - om nu någon trodde det - utan lektorn och filosofie doktorn Gösta Lundström i Alingsås, som redan 1945 gav ut Franzens självbiografi och två år senare sin avhandling om Franzen under Kumlatiden. Även de

ovan nämnda böckerna torde bidra till bilden av Franzen.

En volym med Franzens valda dikter utgiven 1881 ger många prov på dikter, som betydligt avviker från psalmerna. Här finns en avdelning kallad "Erotiska dikter och idyller" och här finns dryckesvisor.

Franzen sjunger:

*Gode gosse, glaset töm!
Gärna ser din flicka
någon gång dig glad och öm
ibland vänner dricka.*

Eller en annan dryckesvisa:

*Vid en ring av skönheter
ställ dig tjust att dricka,
högt för alla gratier,
sakta för din flicka.
Onämnd, ser hon av din min
dock ditt hjärtas mening.
Dans och kärlek, sång och vin, -
himmelska förening!*

Och i Bordsvisa läser vi:

*När skämtet tar ordet vid vänskapens bord,
med fingret åt glaset, som dofta,*

*så drick och var glad: - på vår sorgliga jord
man gläder sig aldrig f är ofta.*

Och låt oss också få citera Kanon:

*Tomma glas i godt kalas
värden icke hedra.
Derför fyller jag mitt glas;
bröder, fyllen edra!
Fulla glas i godt kalas
gästerna ej hedra.
Derför tömmer jag mitt glas;
bröder, tömmen edra!
Tomma glas osv.*

Franzen var präst, han var professor, han var en av aderton i Svenska akademien. Han var historiker, han var språkman men framförallt var han skald. Det är ändå som skald vi möter honom både i psalmer och dryckesvisor, i hyllningskväden, i de

stora diktverken. Det är som skald hans minne lever vidare. Många andra "odödliga" i Svenska akademien är för länge sedan glömda, liksom den stora mängden biskopar är det. Även psalmdiktande biskopar. Det är som den stora skalden vi minns Franzen. Det är det ryktet som gör att Kumla får konkurrera med Uleåborg, Åbo, Klara och Härnösand om Franzenminnena.

Men vi håller hårt om vår lilla bit av Franzenminnet. Vår Franzengrotta, de vackra texterna på Säbylundsgravarna och det var ändå på vår kyrkklocka sammanringningspsalmen gjöts in, innan den kom i psalmboken. Och raderna om Kumla i hans biografi kan ingen ta ifrån oss:

"- - - vid min ditkomst förnyades min glädje över det trefliga hemmet. Den var så mycket större, som den delades av min hustru och mina barn. - - -

Sorgliga brunn

Vi har kanske - de flesta av oss i varje fall - glatt oss åt Povel Ramels ordfyrverkerier, inte minst den festliga "Sorglösa brunn" med en pruttande mässingssextett i bakgrunden och en sirlig konversation tillsammans med en grötlunksbetonad melodi. De allra yngsta i vår bygd minns nu inte längre den tid då även Kumla inom sina gränser hade en brunnsort. Ett besök idag gör oss nedstämda, vi som ännu minns något av sommarens brunnsliv. Ruttna trappor, utslagna fönster, trasiga tak, ogräs och björksly möter oss. öppna dörrar slår för vinden, vissna löv prasslar på de tomma rumsgolven och allt är grått och trist.

Det är alltså Stene brunn det är fråga om.

Sedan gammalt ansågs vattnet här hälsobringande. Här samlades bygdens folk på midsommaren vid "äggakällan" för att dricka av vattnet, som man ansåg kunde bota mot allehanda krämpor, t.ex. "onda ögon". ögonakällan i Hardemo i närheten av Tripphultsjön ansågs också ha samma undergörande inverkan.

Det var 1875, som några av ortens mera initiativkraftiga män upptäckte att man kunde göra något av denna gamla källa och de första brunnsbyggnaderna uppfördes. Man började enkelt med ett litet badhus om två badrum. En vanlig bykgryta fick tjänstgöra vid vattenvärmningen och vattnet pumpades upp med en träpump. Brunnsbolaget byggde 1890 ett nytt badhus med 6 badrum och då installerades också den första ångmaskinen, som pumpade vatten och höll med varmvatten.

Så småningom byggdes flera hus. När Livregementets husarer 1904 flyttade från Sannahed till Skövde, inköptes ett antal av de små officersstugorna och ställdes i rader. Var och en blev bostad för en eller ett par brunnsгäster. De står ännu kvar, men är illa medfarna, och det är verkligen ett önskemål att åtminstone en av dem kunde bevaras på Sannahed som minne från husartiden. På heden finns nämligen

inte en enda byggnad kvar från den tiden, som minner om husarerna. Det är endast en del av fotfolketsbyggnader som står kvar.

På Kumla sparbanks huvudmannasammanträden 1916 och 1917 anslogs först 5 000 kronor, sedan 1 500 kronor för att uppföra ett "Kumla kommun tillhörigt hus att användas som kostnadsfri bostad åt inom kommunen boende hjälpbehövande och medellösa, som för hälsans vårdande behöva besöka brunnen." Huset uppfördes och kallas ännu i dag för Sparbanksvillan. Äganderätten torde i dag tillhöra Kumla stad, som dock inte har särskilt stora möjligheter att tillgodogöra sig sparbankens goda uppsåt. Såsom villan ser ut idag torde ingen för hälsans vårdande kunna bo där. Det torde i stället nästan vara hälsovådligt.

Ett nytt badhus uppfördes 1924, och detta är väl den yngsta av brunnsbyggnaderna.

Den stora huvudbyggnaden är något äldre och den lilla nätta brunnsbyggnaden med avflagnande inskription "Brunnskällan" likaså. Den sistnämnda byggnaden borde bevaras som ett minne, men det är ovisst om markens nuvarande ägare vill ta på sig något sådant.

Här var det livligt på 1800-talet. Brunnsinrättningen var välbesökt och den fyllde - liksom andra brunnar, Loka, Medevi, Porla, Bie, Ramlösa, Sätra m.fl. - två huvuduppgifter. Den ena var kuranstaltens. Hit kom människor som behövde bad, massage och liknande behandlingar. Liksom i dessa dagar kan man väl utgå ifrån att bot och lindring följde behandlingen.

Den andra huvuduppgiften var att fungera som semesterhem för bättre situerade. Dvs. de som hade semester på den tiden och som hade råd att fira semester. Vilket ju inte var särskilt många.

Men Stene brunn hade även andra uppgifter. Det var ett kärt utflyktsmål och på den trevliga brunnsrestauranten anordnades fester under den tiden man hade öppet på sommaren. Närboende besökte också de gudstjänster som anordnades i brunnskapellet, där bl. a. pastor C. G. Hjelm i mycket unga år var brunnspredikant.

Nu är som sagt förfallet totalt. Förbi är den tid då Sven Hedin gästade brunnen. Förbi är den tid då professor Olof Östergren återkom sommar efter sommar. Han med Nu-svensk ordbok och Verdandiskriften Våra vanligaste främmande ord.

Vår sorglösa brunn har blivit sorgliga brunn.

På "Hea" och på "Mässen"

Ortnamnet Sannahed torde kort och gott betyda sandheden. Och visst är det en sandhed. Och som sådan blev den rätt tidigt en lämplig övningsplats för krigare. Nerikes regemente kom dit 1815, men på en karta över Norra Sanna, förvarad i Officersmässen, är området utmärkt som Campementsplats redan före denna tid. Man kan gissa sig till - någon forskning har inte gjorts - att sandslätten användes för övningar av det kompani, som sattes upp i Kumla och Hallsberg.

Namnet Sannahed har annars olika klang beroende av vilkens öra som hör uppfattar det. Att åka till Sannahed kan för den motorbitne betyda en fartfest på motorstadion, för banarbetaren vid SJ kan det betyda den nu indragna anhalten vid Rösavi, för en gamling kan det betyda en inte alltför lätt färd till ålderdomshemmet när man inte längre klarar sig själv, för medlemmen i hembygdsföreningen att man åker ut till sin gammalgård och sitt museum och för en hel del betyder det helt enkelt att man åker hem.

Ty där bor numera rätt många i Sannaheds tätort, vilken under ett antal år upptagits i den officiella statistiken bland "icke administrativa tätorter".

Det vi nu tänker på när det gäller Sannahed är inget av allt detta. Nej, det är det gamla övningslägret vi åker till när vi åker till Sannahed. Numera börjar det bli rätt tunnsått med sådana som har "exerat" på Sannahed. Regementet flyttade till Örebro 1912, vilket betyder att man bör vara nära 80 år och däröver för att ha upplevt "harvningen" på detta ställe. Och man måste vara bra nära 90 år för att ha varit med när husarerna hade Sannahed som sitt övningsfält, eftersom de flyttade redan 1904.

Vad finns kvar av det gamla Sannahed? Ja, av husarernas byggnader finns ingen kvar. En stengrund vid den gamla sjukstugan, en annan stengrund efter en stallbyggnad, det är praktiskt taget allt. Och så en minnessten rest sexton år efter flyttningen vidden gamla Husarkällan, ty den finns ju också kvar.

Husarernas officersmäss blev Folkets hus i Hallsberg och revs i slutet av 1930-talet.

Husarstugorna - officerarnas små lustiga bostadshus flyttades till Stene brunn och står nu och ruttnar ner (en del köptes av privata personer också, bl. a. sattes en upp i Blacksta). Ett förrådshus flyttades till Trängkåren i Örebro och står nu kvar på det gamla kasernområdet som numera rymmer Västra Marks sjukhus. Annars är husen som sagt jämnade med marken. Prydnadsträden på det gamla lägerområdet har snart dött och andra delar av lägret har växt igen med skog.

Fotfolket - Nerikes regemente, Livregementet till fot, Livregementets grenadjärer; tre olika namn på infanteriregementet - är något lyckligare lottat med byggnadsminnen. Officersbyggnaden från 1884 - numera Centrumhuset - står kvar och är väl restaurerat, eller rättare sagt ombyggt. Gamla persedelförrådet från 1830-talet framme vid landsvägen är ett verkligt karaktärshus och "anger tonen" redan vid infarten norrifrån. Det ägs av ett privatföretag och står för närvarande tomt, men man får väl hoppas att det kan bevaras. Nya persedelförrådet från 1890-talet är ännu i Kronans ägo och bör ha möjlighet att få stå kvar många år ännu. Det huset

utgör på sitt sätt ett handgripligt band emellan det Sannahed som var och det som nu är. Den gamla baracken från 1870-talet, norr om ålderdomshemmet, fyller också en försvarsuppgift och kan berömma sig av att under en beredskapsperiod på 1940-talet ha hyst en av våra ledamöter i svenska akademien, författaren Olle Hedberg, som också skrivit om det i sin bok Vänstra kinden. Gevärsförrådet på åshöjden är också i Kronans ägo, och byggt redan 1874. Underofficersmässen från 1863 börjar se märkbart härjad ut, men ännu hoppas vi hembygdsvänner på en rehabilitering. Det kan ännu för en rimlig penning räddas undan förgängelsen och dessutom få en förnuftig och nyttig användning.

Men många, många är bortrivna även av fotfolkets hus. Det fanns sammanlagt över sextioalet byggnader på Sannahed under "storhetstiden". Tre lägerhyddor, fyra baracker, kokhus, proviantbodrar, mathallar, gymnastikattiralj, överstebostaden, Gröna stugan, "Attkanten", flera förrådsbyggnader, vaktstugan m.fl. är borta. Låt oss vara rädda om de få byggnader som finns kvar. Låt oss med dem rädda något av Sannahedsatmosfären.

Men en klenod finns kvar. Officersmässen. Den restaurerades 1967, invigdes av Kungen och har

sedan dess besetts av många tusen människor. Jag har ännu inte visat någon omkring i mässen utan att besökaren blivit överraskad av det första intrycket vid entrén i stora mässalen. Kombinationen av "camp", av guld och krusiduller och av tidlös elegans förenad med en trivsamt och värme i interiören har sällan undgått att göra intryck även på kritiska granskare. Att rummet saknar gardiner, har man först efteråt upptäckt och utan vidare tagit som något naturligt. Och inredningen - Oscar II i gips, Karl XII:s likfärd i stor kopia, uniformsplanscher, lampetter gjorda av livgrenadjärernas mössplåtar (en gåva av I 3:s officerskår förresten), pianot med 1800-talsfasaden, general Lilliehööks porträtt - allt ger samma intryck av autenticitet.

Och musikläktarens utställning av militära föremål väcker alltid samma intresse: det hundraåriga konjaksfatet, de gamla uniformspersedlarna, soldattorpstavlorna, fotografierna, den gamla vindflöjeln från Livgrenadjärernas gamla officersmäss i Utvär löt (från den mässen är förresten virket till de båda "flyglarna" på mässen, tillbyggda 1894-95), vapensköldarna från mässalens vägg och inte minst ljuskronan som på underliga vägar räddats från husarernas officersmäss.

Mycket vill ha mer. Hembygdsvännerna går nu och längtar efter en dag då större delen av byggnaden kan tas i anspråk för museiändamål. Då även södra salen - nu provisorisk gymnastiksal - kan få inredas till det kafferum det en gång var. Det finns redan en inredning och inventarier klara för det rummet. Med en mindre ombyggnad av köksregionerna kan sedan mässen verkligen tjäna det dubbla syftet i en levande byggnad; både museum och festlig representationslokal.

Vi lämnar Mässen och den gamla rostiga kanonen, skänkt av en örebrogrosshandlare och en gång uppfiskad ur Kalmarssund från ett danskt amiralsfartyg, och beger oss ned på heden, eller Hea som alla äldre säger.

Här nere ligger Pukestugan, officersbostad från Brånsta och födelseplats för en av Hugo Alfvens fränder, och här kan man ofta träffa Karl Östlund, bonde som flyttat till tätorten. Som har övergivit plogen för pennan. Författare till två böcker redan och på väg med en tredje. Småbrukaren som umgås på jämställd fot med professorer och antikvarier och som föreläser om stenyxor och stenålderns periodindelning på ett sätt som gör många studerade människor stumma av förvåning.

I Tom Selanders bok Annorlunda mil med bil läser vi: "Är man nyfiken på landskapets historia allt ifrån hedenhös skall man bege sig till den gamla exercisplatsen Sannahed och uppsöka Karl Östlund. Hans kunskaper serveras på en dialekt så ren, att bygdemålsforskarna har bortåt en kilometer av honom på band."

Kalle Östlund kan visa Pukestugan på det rätta sättet. Berätta om varje föremåls användning, krydda sin framställning med anekdoter men ändå benhårt

hålla på den vetenskapliga exaktheten i datering och proveniens.

Och hemma i hans villa på heden står hans egenhändigt ritade bokhylla, som kombinerats med en monter för en ringa del av hans egna fornfynd. De flesta av dem finns på museet i Örebro, som följdriktigt också belönat honom med sitt förtjänsttecken med Djurclous bild. Sällan har Riksantikvarien haft ett så kunnigt och nitiskt ombud som han.

Traktens herrgård

Närke är förvisso inget typiskt herrgårdslandskap. Det är typiskt, att när man ger ut ett stort bokverk om Slott och herresäten i Sverige, får man av sexton band ägna tre band åt Skåne, två åt Uppland osv., medan Närke och Västmanland tillsammans får dela på *en* volym. Vi är alltså inte bortskämda med herrskapsliv, och det är långt ifrån alla närkessocknar som ens kan ståta med en herrgård inom sina gränser. Kumla kan det i alla fall.

Säbylund hette ursprungligen Säby, som kan uttolkas till sjö-byn. Men Säbylund ligger ju inte vid någon sjö, kanske någon säger. Nej inte nu, men annat var det förr. Mosjön var då en stor och grund sjö vars strand sträckte sig ända fram till den nuvarande Säbylundsparken. I tre omgångar sedan 1860-talet har man dikat ut sjön, som för varje gång blev allt mindre och mindre. Av sjön återstår nu endast den breda kanal som med en sidoarm korsar den stora slätten öster om järnvägen till Örebro. Visserligen har marken nu sjunkit några decimeter,

varför en ytterligare torrläggning behövs för att klara området mot årliga översvämningar, men man måste väl ändå säga, att man vunnit av den gamla sjön en jättelik bördig areal.

Säbylunds historia går tillbaka till 1300-talet. Den 13 mars 1384 nämns Sreby första gången då det ägdes av en man vid namn Sven. Egendomen har gått genom olika händer och flera av våra mest kända adelsätter har sina namn knutna till gården. Ätterna Natt och Dag, Sparre, Cederhielm, Gyllenspetz, de Frietzcky, Silfverskiöld, Lewenhaupt, von Essen och Lagerfelt.

Låt oss titta på slottet! Det är byggt 1781-1787 (flyglarna är äldre) och innehåller stora skatter. Mest känt är det utomordentliga biblioteket. Det grundades av Claes Frietzcky, en av mösspartiets stora män under Frihetstiden. Det har därför en betydande "kärna" av 1700-talslitteratur. Den som förmerade det och lade grunden för den nuvarande utomordentliga Närkeksamlingen bland annat, var Eugene

Lewenhaupt, förste bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek och innehavare av fideikommisset (som det varit sedan 1786) 1894-1927.

Det är ett stort bibliotek och Närke-samlingen är utsökt. Här finns sällsynta och svåråtkomliga verk om landskapet, samlade under en tid då endast ett fåtal ägnade sig åt bibliofili. Nuvarande ägaren, baron Karl Gustaf Lagerfelt, har också visat ett utomordentligt intresse för samlingen, förtecknat den och framförallt kompletterat den, både med nyutkommen litteratur och med äldre böcker. För en bokälskare är det en högtid att bara få gå bland hyllorna och få insupa doften av böckerna och vila ögonen på de vackra volymerna. Ord som kulturarv låter högtidligt och stort, men Söbylunds herrar har verkligen förvaltat sitt kulturarv väl, speciellt när det gäller biblioteket.

Men slottet innehåller inte bara böcker. Vackra möbler förstås, och vackra porträtt. Vi kan här se Per Krafft's ypperliga porträtt av fältmarskalken Hans Henrik von Essen, Gustaf III:s gunstling, ståthållare i Kristiania m.m. Det var genom hans sinnesnärvaro att ge order om dörrarnas stängning och bevakning, som kungamördaren Ankarström kunde infångas på den ödesdigra opera-maskeraden den 13 mars 1792.

Det var von Essen som uppfångade kungen i sina armar omedelbart efter skottet.

Under tavlan med von Essens ädla drag finner vi ett etui med marskalkstaven, en av de få i Sverige. von Essens sonsons son, baron Carl von Essen brukar skämta om att han vid sin exercis på Sannahed "bar denna marskalkstav i sin ränsel", men han blev ändå bara korpral.

Hur många vet om att Söbylund hyser ett föremål som är avbildat på ett svenskt frimärke? Ett s.k. bordsur från 1500-talet, på sin tid ägt av en bildhuggare Toman i Stockholm, utlånades till professor J. G. Sandberg som under 1800-talets första hälft målade de kända tavlorna i Gustavianska gravkoret i Uppsala domkyrka. En av tavlorna föreställer örebrobröderna Olaus och Laurentius Petri överlämnande 1541 års bibelöversättning till Gustav Vasa. På bordet i kungens rum står denna klocka. Fyrahundra år efter den skildrade händelsen gavs ett jubileumsfrimärke ut med en avbildning av denna tavla. Klockan inköptes från Toman av Gustav Adolf von Essen och har genom arv hamnat på Söbylund.

Om någon funderar över släktskapsförhållandena kan sägas, att Hans Henrik von Essen var morfars farfar till nuvarande ägaren, Gustav Adolf von Essen

morfars far och Carl von Essen – förutvarande ägaren - hans morbror.

Men låt oss gå ut på ägorna ett slag. Parken vid Säbylund har fått en lika sakkunnig som entusiastisk beskrivning av professor Rutger Sernander i boken Parker och trädgårdar i det gamla Närke. Här beskrivs de sällsynta träd och buskar som växte där 1930, då Sernander skrev sin bok. Här skildras barockträdgården och hur den tyska stilen fått ett visst insteg och om den engelska parken, som väl än idag är biologernas paradys.

Men Säbylund var inte bara herrskap, slott och park. Här fanns många andra människor också. Strövar man bland husen, finner man den tjugiga lilla paviljongbyggnad, som år 1868 inrättades till småskola för de mängder av barn, som på den tiden fanns på gården. Greven på Säbylund var intresserad av folkundervisningen, och egendomen upplät lokal till skola, som något självklart.

Det grundades också ett bibliotek för gårdens folk och här bildades en Blåbandsförening, som har upphört för länge sen.

Här på Säbylund var ett centrum för Röda Korsets verksamhet i socknen kring sekelskiftet, en tradition som ännu i någon mån står sig.

Och det var naturligt att gården upplät en samlingslokal att användas av bl. a. lantarbetarefackföreningen och av ABF-biblioteket.

Nu finns här inte särskilt många lantarbetare. Rationaliseringen har gjort sitt. Traktorer, tröskor, torkar, svämgödsling och liknande företeelser har gjort sin entré för länge sedan, och det slitsamma arbetet för många par händer har bytts ut mot en mekanisering av industriell art.

Men man har inte "gjort" Säbylund om man inte också ägnar en stund åt "mossen". Den s.k. Ekebymossen breder ut sig väster om landsvägen och den har under många år varit ett självständigt företag under namn av Säbylunds torfaktiebolag. På grusåsen vid mossens kant fanns förut baracker, som utom de "ordinarie" torvarbetarna inrymde allehanda människor. Här gjorde länsman ibland en rassia och hämtade upp lösdrivare, luffare och ibland blev det ännu fetare napp.

Författaren Bernhard Nordh har i boken Kämpa mot ödet beskrivit sin tid som torvarbetare och sin bekantskap med förmannens dotter, Ester Sahlin, senare författarinnan Ester Salminen.

Många Kumlabor vet inte mycket om mossen. De far förbi på landsvägen i sina bilar, och vet inte att

strax bakom grusåsen breder en stor mosse ut sig,
som har en säregen växtlighet och bjuder på många
egendomligheter. Och så kan man på vissa delar av
den även plocka hjortron, denna lækkerhet, som inte
enbart skall vara förbehållen norrlänningar.

Innan vi lämnar Säbylund kan vi inte undgå att
nämna att även andra författare än Bernhard Nordh
ägnat sig åt denna trakt av Kumla. Lage Stael von
Holstein har i en diktsamling, Sonetter om svenska
slott år 1938, ägnat även Säbylund en sonett, ur
vilken följande kan citeras, hänsyftande på baron

Carl von Essens bekanta ugglesamling (ugglan
ingår i ätten von Essens vapensköld):

*Släpp, vandrar, vägens villa vindar
och känn med fädrens ävlan släkt:
här susa valvens höga lindar
med långa seklers andedräkt.
Här yves smak å konstens väggar,
lyrik består i fin salong;
det ges en flit bland ätteläggare
som ugglor prisa, natten lång.*

Alfred Vestlund kunde inte ha gjort det bättre.

Brott som lönar sig

Brott har varit en vanlig källa till försörjning under många hundra år i Kumlabygden. Inte vilket slags brott som helst förstås. Kalksten, sandsten eller skiffer skulle det vara och detta gäller fortfarande. Den som vill påstå att brott inte lönar sig, kan peka på Svenska Skifferoljeaktiebolagets anläggningar i Kvarntorp, som under många år gav syn för sägen. Om man å andra sidan tittar på Yxhultsbolagets utveckling de senaste femtio åren, måste man nog ändå medge att brott - drivna på rätt sätt – onekligen lönar sig. Och lönar sig bra dessutom.

Stenhantering har varit ett väsentligt näringsfång under många, många år, ja århundraden. Örebro slott och Nikolaikyrkan i Örebro lär vara uppförda av sten som brutits i Yxhultstrakten och långt innan Yxhults stenhuggeri AB grundades år 1878 fanns stenhuggerier på platsen.

Vandrar man på Strandvägen i Stockholm – och det gör man ju någon enstaka gång - kan man skåda en rad husfasader med portomfattningar och

andra utsmyckningar i kalksten och en rad av dessa härrör från Yxhults stenhuggeri; nummer 17 och nummer 31 bör särskilt uppmärksammas. Liksom Hallwylska palatset. Och går man upp på Skansen finns tornet Makalös vid Bergbanan som ett exempel, en av milstenarna intill Seglora kyrka är ett annat exempel på Yxhultsstenhuggarnas skicklighet. Uppräkningen kunde göras lång: Universitetshuset i Uppsala, Hälsingborgs rådhus, Arbetarinstitutet i Stockholm, Olaus Petrikyrkan i Örebro etc.

Yxhultsbolaget håller sig också med ett eget litet museum i en av de äldsta byggnaderna, - en röd timmerbyggnad som flyttats till sin nuvarande plats för att påminna om den gamla tiden. Här kan man se prov på yrkesskickligheten, här finns modeller, här finns en gammaldags stenhyvel och gamla redskap och verktyg, triangeln som man kungjorde arbetstidens början och slut med osv.

Yxhults stenhuggeri AB grundades alltså 1878. Det var i många år vad namnet angav, alltså stenhuggeri.

Dvs. man ägnade sig åt kalkbränning också, men stembearbetningen var huvudsaken och den förnämligaste sysselsättningen inom företaget.

På 1920-talet kom lättbetongen eller gasbetongen, som den också kallas. Och det som gjorde den användbar var ånghärdningen som gjorde materialet volymbeständigt på ett tidigare icke möjligt sätt.

Den första gasbetongen hade inte den höga kvalitet som dagens produkt. Den Ytong - den döptes så småningom till det - som i dag lämnar fabriker runt om i Sverige. Men även en annan utvidgning har skett. Ytongbolagen är idag en världsomspännande koncern, med egna fabriker och licensfabriker, inte bara i Europa, utan även i andra världsdelar. Och nu skall man bygga tre stora fabriker i USA för vardera 25 miljoner kronor före 1971.

Koncernen omfattar inte bara stenhuggeri och yttongtillverkning. Mexisten - en kalksandsten,

populär som fasadmateriäl - mineralull (Miniwooll) och en del annat. Inte att förglömma leverans av monteringsfärdiga hus (Ytonghus) och färdiga element till husbyggen.

Vad ligger bakom en sådan utveckling som denna. Ett namn måste nämnas framför alla andra - Carl August Carlen. Han kom en gång som bokhållare till Yxhultsbolaget, avancerade till disponent och blev till sist ägare av aktiemajoriteten. Det var när han fick fullt inflytande över företaget som framgången började. Dessförinnan var det kanske närmast ett dödsdömt företag, eller i varje fall dömt till obemärkthet som ett litet stenhuggeriföretag. Carlen satte företaget på fötter, sanerade ekonomin, började med vad som idag kallas marknadsföring och produktutveckling. Han ökade produktiviteten, förnyade företaget, rationaliserade och framförallt prövade nya vägar. Yxhult var inte ensam om gasbetongen. Det fanns andra företag som gjorde samma slags produkt, både i Skövde, Falköping, Borensberg och andra platser. Men det var Carlens företag som blev en stor världsomspännande koncern. Och som sedermera skulle köpa upp de andra företagen. Det fanns flera stenhuggerier i Hållabrottet, men det var bara Yxhult som överlevde. Han vågade vad ingen annan

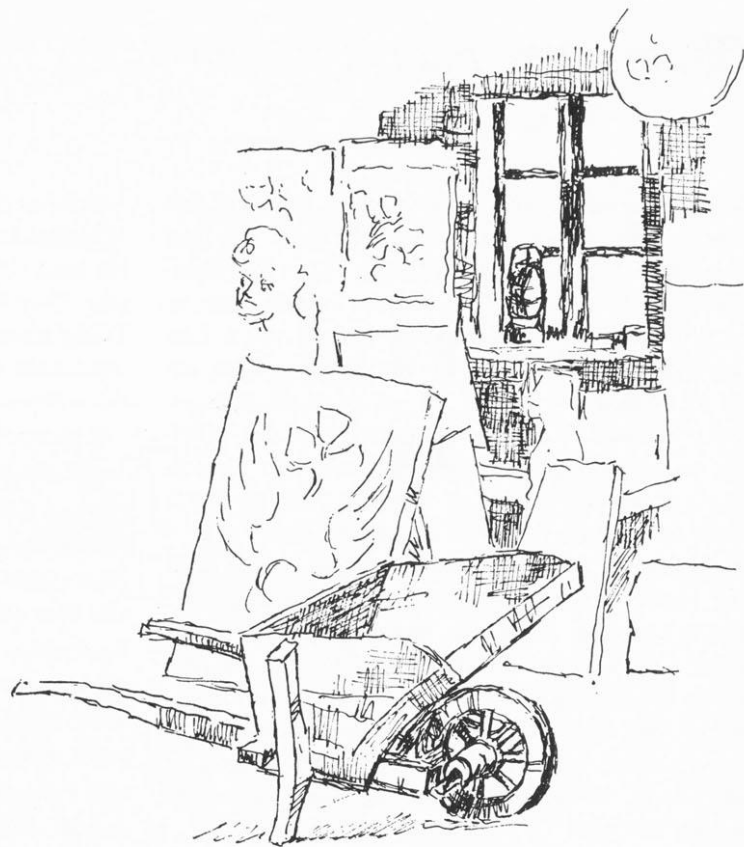
vågade: Han satsade internationellt. Han började så smått redan före kriget, underhöll det hela under krigsåren och kunde verkligen se sitt företag börja skörda frukterna av denna satsning sedan världen börjat återgå till någorlunda fredliga förhållanden.

Hans verk har fortsatt av hans söner och den tredje generationen är redan engagerad i företagets ledning.

Vad som för en utomstående betraktare måste framstå som en av Yxhultsbolagets stora triumfer är övertagandet av Kvarntorpsanläggningen och byggandet av den stora fabriken där, uppförd på rekordtid. Att göra Kvarntorpsbrotten till brott som lönade sig efter ett kvartssekels olönsamhet, måste betraktas som en framgång, överglänsande det mesta. Och pricken över i:et: Att därefter få ta hand om Skövdeföretaget, som köptes för Kvarntorpspengarna och

på detta sätt ytterligare utöka en redan förut stor marknadsandel. Att definitivt bli erkänd som det företag som kan Ytongtillverkning och som kan driva den lönsamt.

Tre näringsfång har under lång tid varit stommen i Kumlas näringsliv: Jordbruk, skomakeri och stenbearbetning. Att såväl jordbruk som skomakeri varit på stark tillbakagång och minskad lönsamhet, behöver knappast bevisas. Inte heller att stenbearbetningen såsom Ytongbolagen driver den blivit något av ryggraden i Kumlas försörjning med arbete och inkomster. Och förhoppningarna på framtiden bör inte heller sättas för lågt. Även då måste människor bo och allt talar för att de kommer att vilja bo både bättre och rymligare. Ytongen torde alltså inte på något sätt ha spelat ut sin roll på många, många år ännu.

Gatan man talar tyst om

Så småningom ger man gatorna namn. Det sker inte med en gång när ett samhälle växer fram. Att man redan från början kallade vägen till Stene för Stenevägen, verkar naturligt. Att man kallade den av grosshandlare C. A. Hagendahl byggda vägen från landsvägen till stationen för Hagendahlska vägen, det vet vi. Man kan gissa sig till att gatan till stationshuset kallades Stationsgatan redan före det officiella dopet. Och att den gata eller väg som församlingen köpte in 1901 för att få en kort väg till Fylsta skola för barnen vid "station" ganska så snart kom att benämnas Skolvägen känner vi också till. Gatan vid Kumla ångqvarn kallades lika naturligt för Kvarngatan och den gamla mossbanan från Ekebymossen till kvarnen för brännortstransport kallades av alla för Mossbanan - ett namn som äldre Kumlabor än idag använder. När sedan skofabrikören J. A. Gartz skaffat sig en lantgård i Sörby och byggde en väg dit, ja, då blev det Gartz väg eller Gartzvägen av det hela.

Gatorna döpte sig själva så att säga. Sen kom förnumstiga kommunalgubbar och började döpa gator. Då kom de banala och minst sagt fantasilösa namnen Drottninggatan, Köpmangatan, Fabriksgatan, Trädgårdsgatan, Villagatan, Sveavägen och Götgatan. Gatunamn som finns i hundratalet städer, köpingar och stationssamhällen runt om i Sverige.

Erkännas bör att även bra namn tillkom under denna tid, som Djupadalsgatan, Malmgatan, Sörbyvägen, Brändåsvägen, Viagatan, Skottvallavägen, Fylstagatan, Anggatan och nu senast Oppegårdsvägen, som anknyter till vedertagna namn på områden eller ställen. Och namn som Franzens väg, von Rosensteins väg, Andrens väg eller Falks väg är utmärkta som "minneslappar" om vilka stora män som levt i Kumla. Och Badhusgatan, Tennisgatan, Grevgatan, Grängsgatan, Johannes Kyrkogata, Knektvägen och Parkgatan är inte så dumma dom heller, även om där inte längre finns badhus, tennisbana, greve,

gräns, Johanneskyrka, knekt eller park. Från början låg ändå en riktig tanke bakom.

Men en gata som döptes av folket fick aldrig något officiellt namn. Det fick inte ens bli någon gata av den.

Om man lägger en Kumlakarta framför sig, ser man söder om Stenevägen Folkungagatan och norr om Drottninggatan Skomakargatan. Men i de tre kvarteren mellan Stenevägen och Drottninggatan finns ingen motsvarighet. Går man ut på marken och tittar, kan man ännu se rester efter denna sammanbindande gata. Allra bäst framträder den norrut från Nygatan. Här går en smal gata rakt in i kvarteret till den skofabrik, som plägar kallas Konrad Anderssons skofabrik, men som några år har varit Stellin och Anderssons.

Även om man från Skolvägen ser söderut väster om den gamla Vegalokalen, kan man ana sig till en gata eller snarare en smal gränd. Och går man in i kvarteret och tittar, framträder en öppen "zon" i denna riktning.

Vad var nu detta för gata och vad hade den för namn?

Jo, namnet var "Skithusagatan".

Och varför? Jo, när tomterna styckades av bildades en smal "bakgata" i de tre kvarteren, och den ledde fram till uthusen som där stod på två led i linje utefter tomternas baksida. Framsidorna var mot Kvarngatan och Villagatan. På denna smala gata kunde man köra ved till vedbodarna och hämta sopor och - därför namnet - latrinburkar från avträdena. Gatan fyllde alltså i allra högsta grad en rent praktisk funktion, att på ett diskret sätt klara av det som bokstavligen hör till tillvarons baksida.

Denna gata fanns alltså för några tiotal år sedan. Så småningom har tomtägarna löst in "sina" bitar av gatan och tomterna vidgats ut. Utom alltså på denna enda punkt norr om Nygatan, där den ännu finns kvar och fungerar som en extra infart till skofabrikstomten. I kvarteret närmast Stenevägen Sparven heter det; alla kvarter i området har fågelnamn - kommer inom kort Stiftelsen Hyresbostäder att uppföra den första etappen av ett stort bostadsprojekt, och då kommer Skithusagatan definitivt att försvinna i denna del. Och man kan förmoda att den så småningom försvinner även i de andra två kvarteren, när saneringen kommer så långt.

Det vore kanske inget mer att skriva om denna gata, om inte denna sista stumpan av gatan har en särskild historia. Marken ägdes här av två kompanjoner - Nystedt och Eriksson. Allteftersom tomterna såldes blev endast denna famösa gata kvar, som alltså numera ägs av dödsbona till de två. Denna Eriksson hette i förnamn Lars Wiktor och han var född i Kumla och avled i Strängnäs 1950. I sitt testamente donerade han - sedan vissa legat utgått - återstoden av sin kvarlåtenskap att delas mellan

Åkers kommun i Södermanland (där han ägt en gård) och Kumla landskommun. Pengarna till Kumla skulle bilda en fond för utdelning av bidrag till fattiga med företrädesrätt får sådana från Björka by (där han var född). I dessa donationsfonders tillgångar ingår alltså nu en del av "Skithusagatan". En gång när marken säljs, kommer alltså försäljningssumman de fattiga till godo. Därför kan väl också denne vederdöpta gata ägnas några vänliga ord innan den helt begravs i glömskans djup.

Alla var skomakare och alla trodde på Gud

I en bok som synbarligen inte handlar om Kumla utan om en helt annan stad - Vallfart till Vimmerby - skriver predikanten C. G. Hjelm:

"Den 24 februari 1920 höll jag mitt intåg i Kumla. Min värld förvandlades från valsverksbullen till skomakarefilosofi. På Stenebacken låg ett metodistkapell och ett bönhus, tillhörande Helgelseförbundet, på var sin sida av vägen mitt emot varandra. Jag blev hjärtligt mottagen av båda parterna. Alla var skomakare och alla trodde på Gud."

Då C. G. Hjelm som 16-åring kom till Stenebacken som predikant låg nog sanningen inte så långt borta från detta uttryck: Alla var skomakare och alla trodde på Gud. I dag är det kanske inte riktigt likadant, även om det är en markant frikyrklighet inom Kumlas gränser. Utöver tre kyrkolokaler tillhörande Svenska kyrkan, finns aderton frikyrkolokaler. Av dessa är de flesta i gott skick, och inte mindre än tre av dem är relativt nybyggda. Och det är ingalunda några små blygsamma kapell

(mindre gudliga trähus, som en skolpojke uttryckte det) utan ståtliga stenhus, inrymmande inte bara en kyrkolokal, utan även rymliga och praktiska ungdomslokaler. Och de äldre frikyrkobyggnader som byggts om, har också oftast kompletterats med lokaler av det slaget. Därtill kommer att några av församlingarna har "filialer" i form av sommarhem eller smålokaler för söndagsskola o.d.

Frikyrkligheten i Kumla är inte heller något nytt påfund. Lanna bönhus firade hundraårsjubileum redan 1963 och är tillsammans med bönhuset i Riseberga ett av de allra äldsta i landet. Hörsta missionsförsamling firade 100-årsjubileum året därpå, 1964, och Byrsta missionsförsamling kom 1966.

Vad har då friförsamlingarna betytt för Kumlabygden? Ja, ett utförligt svar på den frågan kommer man att få i en kommande volym av Kumlabygdens historia, författad av Arne Rundqvist. Det blir en rent vetenskaplig undersökning, och de här framförda

lekmanamässiga funderingarna kan alltså inte på något sätt konkurrera med det verket.

Missionsföreningarna har betytt mycket för skolväsendets uppordnande under 1860-talet. I såväl Hörsta som Byrsta och Södra Mossby byggde missionsvännerna kombinerade skolhus och bönhus. Dessa byggnader tjänstgjorde under några år för båda parter, men så småningom skedde en "skilsmässa" och byggnaderna skildes åt. I Hörsta övertog kommunen huset och löste in missionsföreningen, som i stället svarade med att skänka en fond till stipendier åt "fattige välartade folkskolebarn". I Byrsta skildes man också och så småningom flyttades skolan därifrån - en till Järsjö och en till Stenebacken. Skolläraren var ofta medlem i församlingen och medverkade vid gudstjänsterna. I Byrsta tjänstgjorde läraren Jacob Jansson som organist. Han drabbades av en hjärtattack under en gudstjänst och avled. Hans efterträdare på tjänsten - Artur Nordqvist var också han ansluten till församlingen under hela sin Kumlatid.

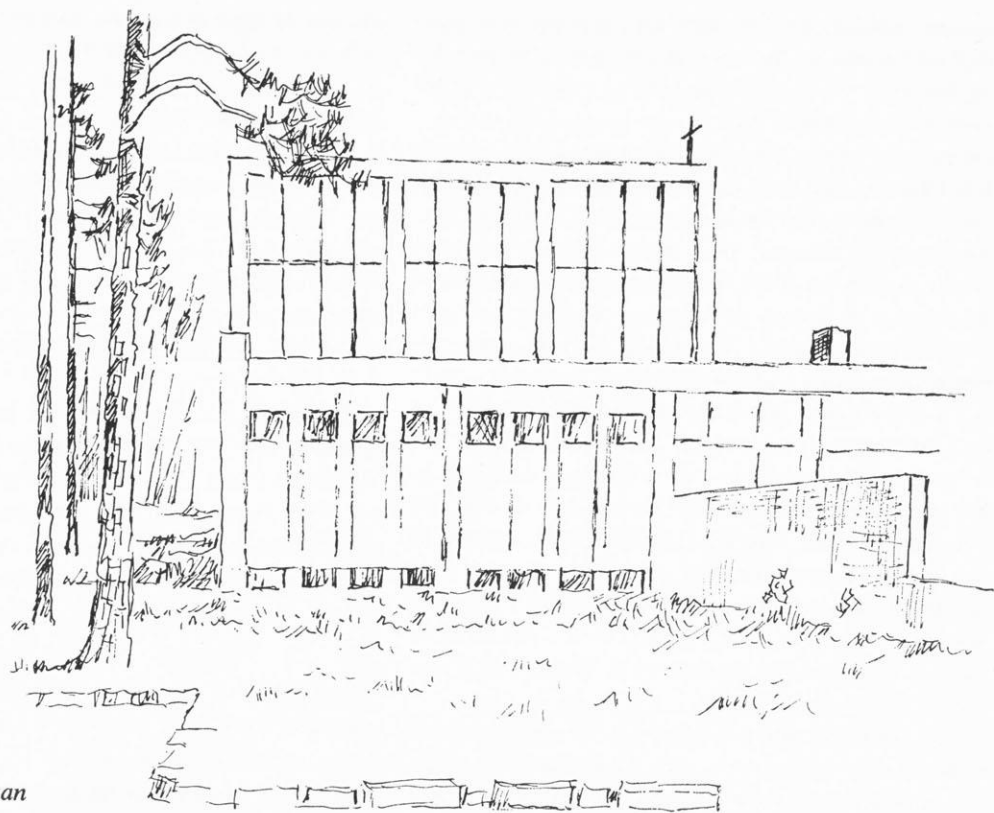
I Mossby dog församlingen ut, skolan blev kvar men flyttade ett stycke därifrån och blev så småningom den största skolan inom landsbygdsdelen innan en stark centralisering av skolväsendet skedde.

I stationssamhället byggdes missionskyrkan 1897. Här blev det en stor och pampig kyrka – Johanneskyrkan - som dock 1967 ersattes med en helt ny kyrka vid en annan gata. Nu har den gamla Johanneskyrkan försvunnit, liksom snart även den gata som den fått ge sitt namn. Mellan Köpmangatan och Odengatan är gatan redan utplånad.

Hur många vet förresten att Johanneskyrkan inte fått sitt namn efter evangelisten Johannes utan efter handlanden Johan Andersson, som skänkte tomten.

Friförsamlingen som folkuppfostrare får man inte heller förbise. I församlingarna lärde man sig vad sammanhållning och offervilja kunde åstadkomma. Man lärde sig samarbeta, man fick vana att uppträda offentligt; man fick arbeta i kommittéer och andra förtroendeuppdrag som skolade sina innehavare till att träda fram och ta uppdrag i stat och kommun. Frikyrkomännen fick i sin kamp för rätten att fritt få predika Guds ord en oräddhet, som smittade av sig och man kan förmoda, att senare folkrörelser, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen fick njuta frukterna av frikyrkomännens banbrytande verksamhet.

En hög ämbetsman i länet yttrade en gång: Det är klart att man kan skämta om frimicklar och sådant,

men en sak är klar. Det finns inga grupper som myndigheterna har så litet bekymmer med som just frikyrkofolket. För deras del behövs varken fängelser eller alkoholistanstalter.

Om man jämför det äldsta bönhuset med de nyaste frikyrkorna, kan man inte undgå att se den förändring som skett. Det är inte bara det, att de nya kyrkorna är större och modernare. Nej det är även andra skillnader. Frikyrkorna har fått något som är att likna vid altare. Johanneskyrkan har inte bara dopgrav; man har dopfont också. Och de stora piporglarna och den konstnärliga utsmyckningen – allt detta gör att man inte kan skilja en modern frikyrka från en modern "statskyrka".

Nu är detta närmande från frikyrkans sida inte en isolerad företeelse. Svenska kyrkan har å sin sida övertagit en rad företeelser, som ursprungligen är frikyrkliga. Framförallt har det skett i det frivilliga församlingsarbetet, där skillnaden mellan församlingarnas arbete är relativt liten. Och i psalmboken står nu Lina Sandell jämsides med Wallin och Franzén

Och lagstiftningen har gjort sitt till. Frikyrkopastorernas vigselrätt är en sak. Likställigheten ifråga om vittnesplikten inför domstol en annan sak. Allt

drar åt samma håll - ett närmande mellan frikyrka och statskyrka. Gemensam påskotta på Kumla kyrkogård 1969, hade kanske varit helt otänkbar några årtionden tidigare.

En liten lustighet i språkbruket är värd att påminna om. När en frikyrkomedlem går i "sin" kyrka brukar han nog säga att han "går till kyrkan". Om han går till "stora kyrkan" är det Kumla kyrka som avses. På andra orter - inte i Kumla såvitt känt - talar man ibland om "den riktiga kyrkan" när man syftar på statskyrkan. Kumlabornas uttryck verkar i det fallet riktigare.

Att frikyrkofolket utgör en stark påtryckningsgrupp är det väl ingen tvekan om. Det dröjde ända till 1948 innan det fanns spritbolag i Kumla. Och till 1953 innan det fanns Stadshotell. Och de första ölrättigheterna rev upp en storm av debatter. Och det dröjde till "oktoberrevolutionen" 1955 innan butikerna började sälja öl. Helt utan vanda gick det

inte. En "ölsäljare" begärde utträde ur blåbandsföreningen och en annan fick inte längre vara söndagsskollärare. Utan denna starka påtryckningsgrupp hade med säkerhet inte Kumla förblivit "torrlagd" så långt fram i tiden som till slutet av 1940-talet.

Kumla är ett frikyrkocentrum. Helgelseförbundet - ett av våra mindre frikyrkosamfund - har en del av sina centrala institutioner i Kumla och Kumlatrakten. Här finns missionsexpeditionen, bokförlaget, i Götabro finns evangelistskolan och i Torp den traditionella samlingsplatsen. Här samlas varje midsommar tiotusentals människor att höra Frank Mangs predika i den stora "domkyrkoladan". Helgelseförbundet köpte för några år sedan Torps egendom och äger nu parken med de olika "bönestenarna" och kan alltså ordna ännu bättre för sina Torpkonferenser.

Men inte bara Torp "tronar på minnen från fornstora dar". Järsjö hällar är en annan plats med

minnen från möten med "Roparna" och med "läsare" och ännu används platsen för friluftsmöten. Även om man i dag inte är tvingad att hålla till ute i naturen, såsom pionjärerna inte så sällan fick göra.

Vad har inte frikyrkorna betytt för sången och musiken. Har kyrkorgeln varit statskyrkans instrument, så har gitarren varit frikyrkornas. Johann Sebastian Bach å ena sidan och Lina Sandell å andra sidan. De glada läsarsångerna har inte kanske alltid stått på musikaliskt hög nivå. Men det har varit sångarglädje. Även om man inte behöver - för att glädja andra, vilket lär ha skett vid en andakt på Kumlafängelset - sjunga: "Jag vet en port som öppen står - -".

Att bygga bort ett århundrade

Även om Kumla socken rymmer en gammal bygd med många minnen från sten-, brons- och järnålder och även ett och annat från medeltiden, är Kumla stad en ny företeelse. Man behöver inte bara tänka på stadsbildningen, som skedde så sent som för 28 år sen, - även samhällsbildningen som sådan är ju relativt ny. Den skedde på 1800-talets senare hälft, och Kumla har hittills haft en rad hus från denna period. Många av dem är dock numera borta. Tyvärr med dem också en miljö.

Ännu för tjugo år sedan fanns tre gator i det centrala Kumla som "andades" en oförfalskad 1800-talsmiljö, även om det vid dem fanns enstaka hus från början av detta sekel. Det var Odengatan, Vattugatan och Johannes Kyrkogata. Hur har det gått med dem? Jo, Johannes Kyrkogata finns kvar på en liten stump mellan Götgatan och Kungsvägen, men har på södersidan flera moderna hus, som bryter sönder miljön. De små villabetonade husen är heller inte den bebyggelse, som tidigare gav gatan dess karaktär.

Mellan Götgatan och Köpmangatan är Johannes Kyrkogata utplånad som gata betraktad och sträckan Köpmangatan-Odengatan har för länge sedan fått sin dödsdom. Än så länge finns gatan på marken, men går allt efter planerna är den borta om ett par år. Här skall inte skrivas något sorgeskvåde över den. Det centrala läget, den totalt förslummade bebyggelsen och stora byggnadsfirmors näsa för var det lönar sig att bygga, har fått fälla utslaget. Och allt gammalt kan inte sparas. Tårarna kan kanske sparas till något bättre objekt.

Och Vattugatan. Denna smala gata med lummiga träd och små hus liksom smög sig upp till Kungsvägen från Torget. När man lämnade Trädgårdsgatan - med Stockholmshuset som det kallades för sina höga hyrors skull - bakom sig, vandrade man in i ett annat århundrade. Så såg flera av Kumlas gator ut förr i tiden. Men för några år sedan köptes marken upp - på ena sidan av HSB och på den andra av ett byggmästarekonsortium. Och i dag är

Vattugatan en gata bland alla andra. Något 1800-tal finns där inte längre.

Utefter Odengatan - en av stadens allra äldsta gator, uppfartsväg till godsmagasinet - fanns ännu för något år sedan de flesta husen kvar. Och den var för bara 10 år sedan en affärsgata. Här fanns järnhandel, en mjölkbar, ett par livsmedelsbutiker, frisersalong, bankkontor, centralföreningskontor, bryggeri, mödra- och barnavårdscentral, bensinstation och en del annat. I dag finns nästan intet av detta kvar. Här låg också det första salutorget och här låg Hagendahls magasin, som en gång gav upphov till Hagendahlsvägen.

Här kommer nu nya hus. Parkeringshus, hotell kanske. Odengatan blir genomfartsled då Köpmangatan blir "gågata". Men 1800-talets Odengata - redan nu nästan utplånad - kommer då endast att återfinnas i Kumla julblad.

Vad har alltså skett. Jo man håller på att bygga bort ett århundrade. Det är naturligt att människorna vill sätta sin egen tids prägel på allting, men behöver man bygga bort ett helt århundrade. Det århundrade då detta samhälle började växa fram? Snart kan 1800-talshusen i denna stad räknas på fingrarna. I det gamla samhället var stationshuset äldst. Så håller det på att bli igen. Typiskt är att det är byggt år 1900!

För några år sedan föreslogs att man skulle spara stadens äldsta hus. Det var den lilla röda stugan på Stationsgatan, där fordom en rakstuga var belägen och som de senaste åren var Helgelseförbundets bokförlag. Men man ansåg det för dyrt. Och då skulle ändå summan stanna mellan 10 och 20 000 kronor.

Situationen är denna: I innerstaden finns knappast något hus - möjligen kan man undanta järnvägsstationen - som i och för sig är kulturhistoriskt värdefullt. Här finns inget medeltida. Ja, inte ens något från 1700-talet. Det fanns dock en del 1800-tal. Det är ingen konst att gå från hus till hus, peka på dem och säga: "Det här huset har inget antikvariskt värde!" Och man kan säkert få inte bara en, utan många doktorer och professorer att skriva intyg om varje särskild byggnads brist på antikvariskt värde. Och så kan man med gott samvete riva dem.

Men man missar ett århundrade på det sättet. I Kumla är det inte längre något att göra åt saken. Århundradet är borta. Möjligen kan någon liten del av detta sekel leva kvar i Kumlaby, men så tillhör den ju inte heller innerstaden. Och vi får väl se hur det går när Kumlabybebyggelsen kommer till.

Det finns risk att vi kommer att spara en hel del från medeltid till sjuttonhundratalet men utplåna artonhundratalet. Det är en risk som inte bara gäller Kumla, utan hela Sverige, inte minst städerna.

En del järnvägsstationer är redan kulturminnesmärken. Om några år kommer man att satsa mycket pengar på att spara någon av de första biograferna. Och, tro mig, man kommer att gräma sig över att man inte i tid bevarande en bensinstation, sådan den såg ut på 1920-talet.

Kommunalrådet Holger Hultman - som ingen kan beskylla för brist på ekonomiskt sinne – yttrade en gång apropå om en byggnad skulle rivas eller restaureras: "Det händer aldrig att någon blir kritiserad för att ha bevarat en byggnad. Däremot har många fått kritik som har låtit riva hus." Det är något att tänka på medan ännu något litet finns kvar av artonhundratalet.

"Biografiskt"

Hur fort blir inte allting historia. Strängt taget är det historia, som hände för några minuter sedan. Fast riktigt så tänker kanske ändå inte så många. Men det som hände för tio år sedan är historia, för att inte tala om det som hände för femtio år sedan.

För några år sedan gick det en engelsk serie i TV, som hette "För inte så länge sedan". Och det man där fick se bevisade motsatsen. Att det egentligen var ganska längesedan. Framförallt för att utvecklingen gått så fort och för att tänkesätt och seder ändrat sig mycket fort.

Även unga människor minns när TV:n började. Och medelålders minns när radion kom. Och ganska många minns när stumfilmen blev ljudfilm. Det är historia nu. Kulturhistoria till och med.

Biografen _ filmen _kom till Kumla redan under 1800-talets sista år. Det var NTO-lokalen Natanael i hörnet av Södra Kungsvägen och Hagendalsvägen som var platsen för detta evenemang. Så småningom visades film på flera ställen.

Vegalokalen - godtemplarnas ordenshus byggdes 1913 och blev praktiskt taget med en gång biolokal. Det var enkla arrangemang på den tiden. En vit duk, - det var verkligen en duk på den tiden, - hängdes upp på gavelväggen och intill dörren i ett hörn stod biografägaren själv med sin filmprojektor, som vevades för hand. Och ljuset i apparaten kunde vara fotogen eller acetylen och efter elektriska ljusets intåg koltrådslampor och liknande.

Det var korta filmer som visades. Till en början om bara några minuters längd och endast lösryckta lustiga scener. Framrusande tåg. Trädgårdsmästaren med en sprutande vattenslang, som plötsligt slutade spruta och som började spruta igen när han skulle se efter i munstycket vad det var för fel. Det utvecklades till spelscener; ett slags små filmnoveller med en ganska burlesk dramatik. Närbilder hade man ännu inte lärt sig varva med de "stora scenerna" varför den "inre" dramatiken uteblev.

Men det blev bättre och bättre och så småningom blev biografen vad det sedan dess fortsatt att vara, - ett ställe dit man gick för att få spänning och underhållning. En underhållning accepterad av alla, eller i varje fall de flesta.

Då kom också de specialbyggda biograferna med maskinrum och biljettluckor och allt därtill. Då kom även den "specialbyggda" biografen till Kumla. Röda Kvarn uppstod.

En noggrann genomgång av tidningsläggen från åren 1913-1918 skulle måhända ge upplysning om när Röda Kvarn i Kumla hade sin första föreställning. Livet är dock lite för kort för att gå igenom fem tidningsårgångar bara för att söka ett datum, som kanske ändå inte står där. Andra handlingar torde inte ge något besked att lita på. Det vet författaren, som har försökt. I en artikel i Kumla julblad 1963 har saken utretts så långt det då var möjligt. Byggnaden var belägen vid Stenevägen på den tomt som nu har adressnummer 18. Det var C. G. Ströms gamla skofabrik (den nya togs i bruk 1913). I artikeln förmodas att den startade 1917 eller 1918, bl. a. grundat på att Viktor Lundahl då inflyttade till Kumla från Västerås. Senare har framkommit att det inte var Lundahl, som startade biografen.

Mannen bakom verket hette Meijer och var från Katrineholm, och han sålde Röda Kvarn till ett "konsortium från Kumla och Västerås" i december 1918. Detta konsortium torde ha varit familjen Lundahl, vars övriga medlemmar kom flyttande från Västerås just vid denna tid.

Vad som skilde Röda Kvarn från Natanael och Vega var, att Röda Kvarn - även om den tidigare varit skofabrik - var den första lokal i Kumla som inreddes till biograf med alla dess tillbehör. Den hade maskinrum, sluttande golv, reservutgång och fasta bänkplatser såsom de "riktiga" biograferna då började ha.

Det dröjde sedan ända till 1928 innan nästa specialbyggda biograf kom till, nämligen Folkets hus och ytterligare ett par tiotal år innan Saga öppnades.

Nu är alla de tre första biograferna borta, liksom en fjärde lokal där man också rätt tidigt visade film, nämligen den första Frälsningsarmelokalerna i Kumla. Det är märkligt, att när de allra flesta frikyrkosamfund tog avstånd från filmen såsom något syndigt, anammade Frälsningsarmen filmen som ett propagandamedel, ett sätt att sprida sitt budskap och nå grupper som man eljest kanske inte hade nått. Det torde vara många Kumlabarn som sett sin första

film i Frälsningsarmens gamla lokal och naturligtvis även i den nuvarande, byggd 1921. På Frälsningsarmens museum i Stockholm förvaras än idag en gammal filmapparat som redan vid sekelskiftet användes i verksamheten.

Ännu för några år sedan fanns en av de första apparaterna kvar av dem som använts i logen Natanaels lokal, eller Reo som den kallades. Och en del av Viktor Lundahls filmmaterial lär också finnas kvar. Kunde man tänkas att de kan sparas för framtiden här i Kumla eller överlämnas till Filmhistoriska samlingarna i Stockholm, där dock en massa sådant material redan finns.

Ännu en from önskan. Folkets hus biografinteriör är äkta 20-tal. Man har talat om en upprustning av den lokalen. Får man uttala en önskan, att man inte målar över tak- och väggdekorationerna, utan gör dem rena och bättrar på dem. Det är egentligen en rätt charmig vision av tjugotal den interiören förmedlar, och en övermålning - med aldrig så skicklig färgsättning - kan inte fås att överensstämma med arkitekturen så som de nuvarande dekorationerna. Rengöring och bättring kan väl ändå inte bli så mycket dyrare än en ommålning. Och något minne kan vi väl få ha kvar från det glada tjugotalet. Ett minne från stumfilmens "sista skälvande minut" för att citera Anders de Wahls paradnummer.

Ett tillägg, men till en annan bok

När bokhandlare Dohlwitz hade varit bokhandlare i Kumla i trettio år, gav han ut en bok som hette Böckernas Kumla. Den första uppsatsen i den boken hette Kumla i litteraturen. Sedan den kom ut har nya fynd gjorts där Kumla eller Kumlabor omnämns eller skildras. Här alltså ett tillägg till vad där skrevs för tio år sedan.

Gustaf Henrik Mellin tillhörde 1800-talets allra populäraste författare. Lustigt nog har han mer än en anknytning till Kumla. Efter sina föräldrars död omhändertogs han av sin släkting Frans Mikael Franzen i Kumla. Han prästvigdes 1829 och debuterade samma år med en historisk berättelse, Blomman på Kinnekulle. Han skrev sedan en rad historiska berättelser, bland annat Flickorna i Askersund. Följande kan där läsas om rådman Olof i Askersund som berättar för baronen Axel Soop på Stjersund:

Den häcken här på gården, herr baron, är väl icke att jämföra med häckarna vid Stjersunds strand. Tro mig, herr baron, Stjersundshäckarna ha en skugga som fisken trivs uti. Där har jag fångat några marker fisk i min dar!

Baron skulle bara en gång vara med! Det var där jag fångade den stora ålen. Har baron hört talas om den? Visst lära de ha stor fisk i Paris, har jag hört, men maken till min ål har baron aldrig sett, det kan jag svära på. Vad tycks, han var så grov och fet, att ingen kunde äta honom. Men skinnethade jag nytta av. Jag sålde det åt Kumlaborna.

- Sää? sade baron, skakande huvudet. Det var katten.

- Tror baron mig inte! fortfor den ivriga rådmannen, tag mig fan, är det inte sant, herr baron. Kumlaborna skulle

spånlägga sitt smala kyrktorn, men i stället köpte de ålskinnet av mig, och det räckte till att bekläda hela tornet.

Denna bok skrev Mellin 1832, då den gamla medeltidskyrkan redan var nedriven, men det mycket smala tornet levde ännu i gott minne och händelsen skulle ju ha utspelats redan på Karl XII:s tid.

Några årtionden senare - 1868 - trycktes i Stockholm en bok med namnet Förr och nu eller En småstads mysterier av -xc-. Vem författaren var, är nu inte lätt att gissa, men man kan förmoda att det var någon - eller kanske ett par - mycket initierade örebroare, eller i varje fall boende i örebrotrakten. I boken skildras en middag hos hand-

landen Korndahl. Denne är den för Kumlaborna så välkända spannråls-handlaren C. A. Hagendahl, som givit namn åt Hagendalsvägen.

En middag hos handlanden Korndahl.

De flesta af stadens X:s manliga innevånare, med något anseende, såväl som fremlingar af betydelse, äro i dag samlade hos stadens störste köpman Korndahl. Vid en hastig öfverblick på gästerna, som redan börjat med smörgåsborden, synes länets höfding, embetsmän, militärer, brukspatroner, köpmän, fabrikanter, till och med en och annan resande Lundström. Den stora präktiga våningen om 10 å 12 rum är inbjudande, men ännu mera det i salen dukade middagsbordet! Betrakta blott de präktiga silfverskålarna med sina läckerheter, de stora faten med "hummer à la daube", krystallkolonnerna kring de slipade karafferna med sitt glödande innehåll! - titta sedan in uti skänkrummet – der hela kompanier af "Marcobrunner" och "Guldchronan", plutoner af "Burgunder" och "Tokajer" stå i slutet ordning färdiga till framryckning! Det är kungligt!

Middagen är "gående". Vid fönstren och kring väggarna äro småbord dukade.

Sedan middagen börjat, aflöste den ena utmärkta rätten den andra. Tolf rätter serverades. Karafferna tömdes och fylldes oupphörligt med drufvans gyllne safter, "Tokajern" tjusade, "Marcobrunnerna" lifvade och "Guldchronan" eldade sinnena! Man njöt i fulla drag af allt hvad stunden erbjöd, tungans band lossades, man fraterniserade allmänt, glädje, vänskap och förtrolighet förenade alla gästerna!

En avsevärt senare författare är Ivar Lo-Johansson. I nummer 5 av Böckernas värld 1969 finns en

berättelse kallad Industrins födelse och som i sin helhet utspelas i Kumla och skildrar ett besök som Ivar Lo gjort i en skofabrik. Berättelsen inleds med ett stycke om Anders Andersson, som på 1830-talet började göra skor och så skriver han:

Hundra år senare gjorde jag en resa för att se hur en skofabrik arbetade. Jag kommer ihåg det som om det varit i går. Jag minns också att det var i allra första början av trettitalet, därför att jag den tiden var så starkt påverkad av Isaac Babel.

Så berättar han om besöket och hur han tillsammans med direktören vandrar runt och ser på alla faser i tillverkningen. Men författaren har även andra intressen. Han frågar:

- Hur uppstod knarren? sa jag. Jag har för mig att moderna skor inte knarrar.

Direktören kämpade i otålighet mot mina oekonomiska betraktelser.

- Mellan bindsulan och bottenulan blir det alltid ett tomrum, sa han, likväl hyggligt. Av det kom knarren. Gamla tiders skomakare fyllde mellanrummet med kasserade läderbitar. Numera fyller vi det med korkcement. Det ansågs förr, som bekant, fint med knarr. Sen kom en tid när man fullkomligt hatade knarren. Det uppfanns också hundratals metoder för hur skoknarr skulle botas. Det kunde ske med en syl och vatten, som man pressade in. Det kunde gå för sig med andra, märkvärdiga preparat som fanns att köpa.

- Finns det konservativa personer som fortfarande vill ha knarren kvar? frågade jag.

- Jo, och vi får försöka tillfredsställa dem. Men de förlorar med det också korkcementens välsignelsebringande egenskap. Den är till för att isolera både mot köld och väta.

I detsamma kom det en ärevördig person gående tillsammans med en som såg ut som verkmästare. Besökaren var klädd i en korrekt blå cheviotkostym. Han hade en hög, upprättstående krage och en gul stråhatt. Käppen underströk högre samhällsställning. Han gick stötigt som om hans blanka svarta chevreauskor skulle ha klämt honom. Hans lår rörde sig innanför byxorna som ett par loja, sömniga hemmadöttrar under åskväder. Fabrikens alla symaskiner summade monotont, som om de ville återförena de en gång isärskurna, spridda skinnstyckena av keliga kalvar.

- Vem var den mannen? frågade jag.

- Ah, det är vår gamla kommunalkamrer.

- Är han skofetischist?

- Nej visst inte. Han skall bara till lästarkivet. Det är nån ändring han vill ha. Han har i trettio år haft sin egen privatläst.

Jag misstänkte genast att det fanns något som var hemligstämplat i fabriken. Där fanns något jag undanhållits.

- Jag fick inte se de lästerna? sa jag.

Direktören visade sig för första gången öppet otålig.

- Jag tyckte inte att det var någonting att visa. Men kom med.

Ett ortopediskt lyteskabinett öppnade sig i rummet på översta våningen, där också alla hudarna och skinnen förvarades. Där stod tusentals läster i rader på hyllorna. De flesta var någorlunda normala, fast utförda i olika modeller och storlekar. Men på en specialhylla stod något dussintal andra, med namnskyltar och med titlar.

Vad jag där läste var en förteckning på ortens och stadens honorariores. Där fanns namn på män i verk och nämnder ända upp till de allra högsta.

Deras läster var pålappade med läderbitar och tillägg, än här, än där. De visade på deformiteter och valkar, knylor och podager, liktornar och allsköns årbräkthetens pinsamma skavanker. Det återgav ett mångårigt mänskligt förfall.

Här och var sågs en lapp vara nyligen ditsatt. Under den fanns någon som däremot tycktes vara mycket gammal. Det hela var som en kyrkogård där enbart delinkventernas fötter begravts.

- Vi följer upp en del av våra gamla kunder rent individuellt, sa fabrikens chef. Det kostar. Men de vill ha det så. De betalar. Vår gamla kamrer är bara en av dem. Nån skavank har väl kommit till som en nyhet som han vill ha tillagd.

- Vill han också ha knarr? frågade jag intuitivt.

- Jo. Han vill ha knarr. Han anser att det imponerar på de anställda. Det låter högtidligt när han kommer.

Och så talar berättaren med arbetarna, och finner att de inte alls är särskilt klassmedvetna, utan tvärtom rätt konservativa. Och han slutar:

I Kumla red inte några hjältar omkring. Där hyllades inte föregångsmän. Där restes det inte några statyer. Där steg bara klagokörer ur skofabriken. Av konditioneringsfläktarna fördes också sorgevisorna ut över slätten, som luktade läder.

I aprildagen stack hästhovsörten upp. Den förde med sig associationer till avsadlade hästar, hästar med avflådda hudar, garvade, beredda, färdiga att förvandlas till jordevandringens skor för de avsuttna ryttarna .

Lars Widding - känd genom Pekka Langers program När då då? har i en "Romantisk berättelse

kring Årstafruns dagbok" kallad Skuggan av en herri

gårdsfröken, skildrat Märta Helena Reenstiernas reaktioner inför sin arrendator på Årsta, prästen Johan Erik Hörstadius, vars släkt härstammade från Hörsta i Kumla och som några år var skolpräst Hardemo, dit han skänkt en donation.

Jo, nu har vördade bror skaffat hit en svart präst som ny arrendator. Utan mitt eget hörande! Hemliga ·kontrakt och svåra conspiracyer, det är vad herrarna har för sig.

- En svart präst, nådig frun?

- Den infame så kallade prosten Hörstadius, ja! Han med sin ko-madame! Han färdas helst om natten på dessa marker, den liderlige bönsprättaren. Men jag ser honom allt och hans turer. Han binder sin svarta häst bakom drängbyggnaden. Och lägger ut sina mörka intriger.

- Men nådig frun ...

- ... men gunstig herrarna har gjort upp kuppen utan att räkna med mig. Än har jag vänner med största inflytande. Här på Hägerstens gård bor justitierådet och kommandören av Nordstjärneorden Johan Henrik Pettersson. Och med hans hjälp *skall jag lära både rävjägmästaren och hans satans präst morales!*

Rävjägmästaren, det var fru Reenstiernas egen köttsliga bror det!

År 1938 utgav Lage Staet von Holstein en diktsamling kallad Sonetter om svenska slott. I denna finns en sonett om Säbylund, ur vilken några rader citeras på sid. 36, varför den inte återges här.

Författarinnan Ester Salminen, dotter till förmannen Sahlin på Säbylundsmossen, och uppväxt i

Kumla, har i läseboksserien Nu ska vi läsa skildrat några barndomsminnen, dock under andra namn. Sålunda skildrar hon en utflykt till "Lövkullen" som inte är något annat än Örsta kulle (som egentligen ligger i Sannersta!).

Om våren när träden blommar, brukar skolbarnen gå till Lövkullen. Redan på långt håll ser de hur kullen lyser i grönt och rött och gult och vitt. När de kommer närmare, ser de att det är häggen och rönnen som lyser vita, och att det gula kommer från sälgen och lönnen. Aspen svänger sina långa röda hängen och ser ut att undra, om de inte är vackrare än björkens gröngula.

Även i detektivromanerna förekommer Kumla. I Stieg Trenters bok Dockan till Samarkand. Kumla nämns bara i förbigående, men nämns i alla fall:

- - - Var det av trots som hon sade att kusinen kom från Persien och gjorde honom till en sjuksyster som hon tillbragt barndomens sommarlov tillsammans med ute i Kumla?

Och hundra sidor längre bort står det:

- Ni! Ni här? De grå ögonen for sökande omkring, liksom efter något komprometterande. Men gästsängen var borta och rummet doftade av friska liljekonvaljer som hemhjälpnen trollat fram i en vas. Då fick han syn på hennes tofflor och utbrast: Bedårande! Paris eller Bryssel eller rent av Florens?

- Kumla, sade hon, söder om Örebro.

- Jag hade stämt möte häruppe med er vän på slaget tolv. Blicken flyttades från klockan på handleden ner till

hennes fötter. Kumla, säger ni? Högst sensationellt.
Sannerligen är inte svensk skoindustri på frammarsch.
Och från deckarfronten kastar vi oss direkt ut på
den internationella marknaden. Visserligen bara till
Danmark. I Jörgen Leths Lykken i Ingenmansland
finner man följande:

Der sad en pige bag persiennen i Kumla

Jeg sa hende engång jeg drak mit pl i Kumla.

Ud af radioen stryldede alle hjerters kor i Kumla.

Jeg er prinsesse. Jeg danser om natten i Kumla

elt kledt i syllv - - -

Och litet längre fram i dikten - som förresten heter

Mit Kumladigt - heter det:

Man skal ikke spise oksekd i Kumla.

Pelargonierne blomstrer i Kumla.

Himlen er gråhvid i Kumla.

Alle drejer nedad Køpmannegatan i Kumla.

Svårds järn finnes kun i Kumla.

Så nu är både Kumla och Svårds järnhandel
världsberömda i hela Danmark.

Ja det var ett litet tillägg till kapitlet om Kumla i
litteraturen. Det är möjligt att det finns mer att
hämta i böckerna. Men det får väl anstå till dess
Algot Dohlwitz varit bokhandlare i Kumla i femtio
år.

Den hundra procentige bokhandlaren

Bokhandlaren som slutade bada, har vi hört talas om. Men har någon hört talas om den hundra procentiga bokhandlaren?

Algot Dohlwitz är i flera avseenden en hundra procentare. Han har i över 20 år - dvs. sedan bildandet - varit medlem i Kumla Rotaryklubb. Där är han ensam om att vara s.k. hundra procentare, dvs. ha deltagit i "reglementsensligt" antal sammankomster (en per vecka) under nära 18 år. Det torde vara mycket få rotarymedlemmar som kommer upp till denna prestation. Han lär vara ensam i Europa.

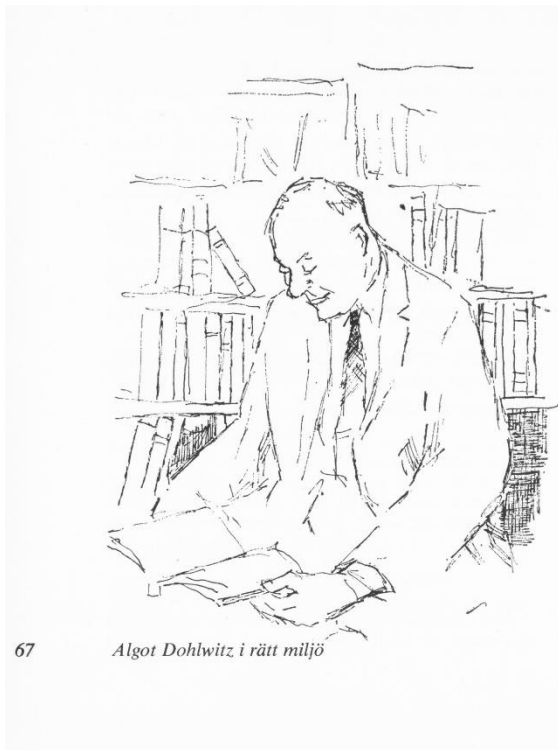
Algot Dohlwitz är även en hundra procentig bokhandlare. Han läser böcker och han njuter av att sälja böcker. Inte bara för att han tjänar pengar på att göra det - för det gör han - utan lika mycket för nöjet att få sprida böcker; för nöjet att människor ska få läsa och finna samma nöje i det som han själv.

Han ger ut böcker själv också. En bok har alltsedan han först var med om att ge ut den - det var

1935 - kommit ut i nya upplagor varje år. Det kan man väl kalla en bestseller. Det är Kumlas lokaltelefonkatalog, som han ger ut tillsammans med boktryckare Nils Helander.

Han är hundra procentig på det sättet att han är road av att sälja gamla böcker också, inte bara nyutkomna. Handlar böckerna bara om Kumla och Närke, skyr han ingen möda för att skaffa dem och sälja dem. Åtskilliga restupplagor med Närkesanknytning har han köpt upp och placerat ut. Och han bevakar antikvariaten och kan ofta tillhandahålla relativt svåråtkomliga böcker, inte sällan nyinbundna i prydliga band. Han är sedan alla år tillbaka "hovleverantör" till det förnämliga biblioteket på Säbylund, som genom hans försorg förses med all nyutkommen Närkeslitteratur. Plus en hel del annat förstås.

Algot Dohlwitz är också själv en skrivande man. Varje år förser han Kumla julblad med en uppsats om årets idrott. Idrottsintresset sitter i sedan ung-

domstiden då han var aktiv bandyspelare och spelade "bland de stora pojkarna".

I ungdomstiden började han också i bokhandel. Den 23 augusti 1915 anställdes han i Oskar Eriksons bokhandel i Strängnäs. Han arbetade här fram till 1929, då han övertog bokhandeln i Kumla, där han nu alltså verkat i fyrtio år. Att i hela sitt yrkesverksamma liv ha tjänat bokhandeln är väl också att vara hundra procentare som bokhandlare. Vid trettioårsjubileet 1959 gav han ut en bok. Och vad skulle boken heta om inte Böckernas Kumla. Där beskrivs också bokhandelns historia, varför vi inte behöver ägna så mycken plats åt den i denna bok. Att ge ut en bok som till 100 % handlar om böcker är ju i varje fall en uppgift för en hundra procentig bokhandlare.

Dohlwitz är också hundra procentig Kumlabo. Som sådan omhuldar han turismen, och tillhandagår gärna turisterna med upplysningar om sin stad. Och säljer vykort och kartor till dem förstås. Och böcker om Kumla. Han ivrar också för bevarandet av minnen och skapande av nya turistattraktioner. Han har en god del i förtjänsten av Rotaryklubbens initiativ att bevara en skomakarstuga och placera vid Kumlasjön. Den har under årens lopp besökts av tiotusent

tals personer, som på detta sätt fått sin enda egentliga kontakt med det hantverk, som gjort Kumla så känt och som i så hög grad bidragit till ortens utveckling.

Algot Dohlwitz har under årens lopp sammanträffat med ett stort antal författare. Många har varit inne i hans bokhandel och signerat böcker och han har i sin ägo åtskilliga böcker med dedikation från författaren.

Det finns de som tror att en bokhandlare inte gillar bibliotek; dessa förskräckliga ställen där människor får läsa böcker alldeles gratis. De flesta bokhandlare torde se biblioteken med vänliga ögon. Och Dohlwitz gör det i allra högsta grad. Han var under ett antal år biblioteksstyrelsens vice ordförande och månade

om det i allra högsta grad. Han ser gärna att folk lånar och läser böcker. Läser dom böcker blir dom förr eller senare mina kunder räknar han. Ur affärsmässig synpunkt har han alltså intet att frukta. Men han är också sådan bokälskare, att han gläds åt att andra människor tycker om vackra böcker, goda böcker, roliga böcker.

Och vad gör en bokhandlare som hobby, när han rekreerar sig? Jo, han läser. Några sommarveckor brukar Dohlwitz tillbringa på Gotland, på Fårö, och då tillsammans med utvald lektyr. Även här är han hundra procentig.

Vad är mera att säga. Han är naturligtvis medlem i Sällskapet Bokvännerna. Han är bokvän och bokvännernas vän. Till hundra procent.

Litteraturförteckning

Byttner, Anders: Kvarntorp. En studie i slöseri, Stockholm 1960.

Byttner, Anders: Ytong. Yxhults historia, Del II, Örebro 1966.

Böckernas värld, Nr 5/1969, Stockholm 1969.

[Ekdahl, Erik och Svensson, Josef]: Bilder ur Kumla skolors historia, Kumla 1942.

Franzen, Frans Michael: Till min självbiografi. Utgiven av Gösta Lundström, Göteborg 1945.

Helander, Nils: Kumla i ord och bild, Kumla 1925.

He/ander, Nils och Tapper, Tage: Kumla kyrka, Kumla 1968.

Helander, Nils och Tapper, Tage: Mer skomakare än folk, Kumla 1957.

Hernmarck, Anders: Frans Michael Franzen som resenär, Ur Forum Theologicum XXVI, Stockholm 1969.

Hje/m, C[arl] G[ustav]: Sådant är livet, Örebro 1965.

Hjelm, C[arl] G[ustav]: Vallfart till Vimmerby, Örebro 1950.

Hörsta missionsförsamling 100 år, 1864-1964, Kumla 1964.

Juh/in, Henning: Yxhult. En historik om bygd och industri, Örebro 1963.

Kumla ju/blad 1930-1968, Kumla 1930-1968.

Kumla sparbank 1848-1948, Minnesskrift, Kumla 1948.

Leth, lf/Jrgen: Lykken i Ingenmansland, Köbenhavn 1967.

[Lundqvist, Algot]: Lanna bönhus 100 år, 1863-1963, Kumla 1963.

Lundström, Gösta: Frans Michael Franzen. Liv och diktning under Kumlatiden, Göteborg 1947.

Mellin, G[ustaf] H[enrik]: Flickorna i Askersund, Stockholm 1912.

Sa/minen, Ester: Nu ska vi läsa, Femte boken, Uppsala 1950.

Selander, Tom: Annorlunda mil med bil, Uddevalla 1968.

Sernander, Rutger: Parker och trädgårdar i det gamla Närke, Stockholm 1932.

Slott och herresäten i Sverige, Närke och Västmanland, Malmö 1969.

Spong, Berit: Sju år i Närke, Stockholm 1935.

Stael von Holstein, Lage: Sonetter om svenska slott, Stockholm 1938.

Tapper, Tage: Böckernas Kumla, Kumla 1959.

Tapper, Tage: Den gamla officersmässen, Kumla 1967.

Tapper, Tage: Kumla landskommun 1942-1966, Kumla 1966.

Tapper, Tage: Sannahed, Kumla 1965.

Waldekranz, Rune: Levande bilder. De första biograferna, Stockholm 1955.

-xc-: Förr och nu eller En småstads mysterier, Stockholm 1868.

Östlund, Karl: Från Viby till Hardemo, Kumla 1960.

Östlund, Karl: Från Råtorp till Sannahed, Kumla 1965.

Personregister

Alfven, Hugo, director musices	28	Hagendahl, Carl Adolf,		Mellin, Gustaf Henrik, förf.	61, 69
Andersson, Anders, partiskomakare	62		grosshandlare 42, 62	Nesser, Gösta, ingenjör	14
Andersson, Johan, handlande	48	Hedberg, Olle, författare	26	Nilsson, Gösta, se Nesser	
Andersson, Konrad, fabrikör	44	Hedin, Sven, forskningsresande	24	Nordh, Bernhard, författare	34, 36
Andren, Adolf, musikdirektör	42	Helander, Gunnar, boktryckare	4	Nordqvist, Artur, folkskollärare	48
Ankarström, Jakob, kapten	32	Helander, Nils, boktryckare	69	Norlander, John, folkskollärare	16
Babel, Isaac, författare	62	Hernmarck, Anders	69	Nyman, Georg, folkskollärare	14
Bach, Johann Sebastian, kompositör	51	Hjelm, C. G., predikant	4, 46, 69	Nystedt, Eric, skräddare	45
Bohlin, Torsten, biskop	20	Hultman, Holger, kommunalråd	56	Olof, rådman	61
Byttner, Anders, redaktör	69	Hörstadius, Erik Johan, präst	64	Oscar II	28
Carlen, Carl August, direktör	38	Jansson, Jacob, folkskollärare	48	Petersson, Johan Henrik, justitieråd	64
Djurclou, Nils Gabriel, friherre	29	Johansson, Josef, socialsysselman	14	Ramel, Povel, schlagerförfattare	22
Dohlwitz, Algot, bokhandlare		Jonsson, Erik, lantbrukare	14	Reenstierna, Märta Helena, fru	64
	7, 61, 65, 66 ff	Juhlin, Henning, byggnadsintendent	69	von Rosenstein, Carl, ärkebiskop	42
Ekdahl, Erik, överlärare	69	Karl XII	28, 61	Rundqvist, Arne, fil. lie.	46
Ericsson, Arvid, kyrkvärd	14	Krafft d. y., Per, konstnär	32	Salminen, Ester, författarinna	
Eriksson, Lars Wiktor, godsägare	45	Källström, Arvid, skulptör	16		34, 64, 69
Eriksson, Oskar, bokhandlare	67	Lagerfelt, Karl Gustaf, diplomat	32	Samuelsson, Gustaf, maskinist	14
von Essen, Gustaf Adolf, greve	32	Langer, Pekka, skådespelare	63	Samzelius, Jonas, förste	
von Essen, Hans Henrik,	32	Leth, Jprgen, författare	65, 69	bibliotekarie	20
fältmarskalk Lewenhau pt, Eugen	32	Lewenhau pt, Eugen, förste		Samzelius, Maja, fru	20
von Essen, Carl, baron	14, 36		bibliotekarie 30, 32	Sandell-Berg, Lina, författarinna	50f
Falk, Axel Per, prost	42	Lilliehöök, John, general	28	Selander, Tom, journalist	29, 69
Franzen, Frans Mikael, biskop		Lo-Johansson, Ivar, författare	62f	Sernander, Rutger, professor	34, 69
	18ff, 42, 50, 61, 69	Lundahl, Viktor, biografägare	58, 60	Soop, Axel, baron	61
Fransson, Evert, motorförare	18	Lundborg, Tore, konstnär	3	Spong, Berit, författarinna	13, 69
Frietzcky, Claes, riksdagsman	30	Lundqvist, Algot, kamrer	69	Srael von Holstein, Lage,	
Gartz, J. A., skofabrikör	42	Lundström, Gösta, lektor	20, 69	skriftställare 36, 64, 69	
Gustaf III	32	Mangs, Frank, predikant	51	Stellin & Andersson, skofabrikörer	44
Gustav VI Adolf	26	Meijer, biografägare	58	Strindberg, August, författare	16

Svensson, Josef, överlärare	14, 69	Trenter, Stieg, författare	64	Vestlund, Alfr. Grönköpingsskald	36
Svärd, Olof, järnhandlare	65	de Wahl, Anders, skådespelare	60	Widding, Lars, journalist	63
Tapper, Tage, kanslichef	, 7, 69	Waldekranz, Rune, professor	69	Östergren, Olof, professor	24
Topelius, Zachris, författare	18	Wallin, Johan Olof, biskop	50	Östlund, Karl, bonde	28ff, 69